

Dil ve Edebiyattaki Evrenselliğe Merih'ten Bir Nazar: Chomsky'nin "Evrensel Dilbilgisi" ve Goethe'nin "Dünya Edebiyatı" Arasındaki Koşutlukların İzinde

Halil İbrahim İSKENDER¹, Tacettin TURDAY²

Dil ve Edebiyattaki Evrenselliğe Merih'ten Bir Nazar: Chomsky'nin "Evrensel Dilbilgisi" ve Goethe'nin "Dünya Edebiyatı" Arasındaki Koşutlukların İzinde

Öz

Bu makale, Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi kuramı ile Goethe'nin Dünya Edebiyatı tasavvuru arasındaki koşutlukları, Merihli bir gözlemci kurgusuyla sınamakta, dilin insan beyninde içsel düzeyde örgütlendiği varsayımını, edebiyatın milletleri aşan hafızasıyla yan yana tetkik etmektedir. Evrensel Dilbilgisi, çocuklukta hızlı edinimi mümkün kılan ortak yapılar ile düşünce ve iletişim odaklı bir örüntüye işaret etmektedir. Dünya Edebiyatı fikri ise metinlerin dolaşımı, tercüme ve etkileşim sayesinde teşekkül eden çok kültürlü, milletler üstü bir kanon iddiasındadır. Merihli gözlemcinin bakış açısı, yerelci okuma alışkanlıklarını terk edip dildeki bilişsel evrensellikler ile edebiyattaki izleksel ve biçimsel süreklilikleri aynı soru etrafında toplamaktadır. Çalışma, bu iki çerçeveyi karşılaştırmalı tahlille mezc ederek dil ve edebiyatta evrenseller meselesini yeniden düşünmek ve ortak bir zemin ile bütünleşik bir yöntem teklif etmek gayesindedir.

Anahtar Kelimeler: Evrensel Dilbilgisi, Dünya Edebiyatı, Dil Evrensellikleri, Edebiyat Evrensellikleri, Karşılaştırmalı Tahlil

An Analysis of the Parallels Between Chomsky's "Universal Grammar" and Goethe's "World Literature" From a Martian Perspective

Abstract

The article tests parallels between Chomsky's Universal Grammar and Goethe's World Literature through the fiction of a Martian observer. It juxtaposes the assumption that language is internally organized in the human brain with literature's transnational memory that crosses nations. Universal Grammar posits shared structural principles enabling rapid childhood acquisition and patterns rooted in thought and communication. World Literature, in contrast, claims a multicultural, supranational canon formed through textual circulation, translation, and interaction. The Martian vantage breaks with localist reading habits and gathers cognitive universals in language and thematic and formal continuities in literature around a single question. By merging these frameworks via comparative analysis, the study seeks to rethink universals in language and literature and to propose a common ground and an integrated method.

Keywords: Universal Grammar, World Literature, Linguistic Universals, Literary Universals, Comparative Analysis

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hiiskender@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6974-6538.

² Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, tacettinturgay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2587-6928.

Giriş

Modern dilbilimin kurucularından kabul edilen bilim insanı ve düşünür Chomsky'ye göre bir Merihli dünyayı ziyaret etse, varacağı netice dünyalılarının farklı söz varlıklarına sahip olmakla beraber aynı dili konuştukları olacaktır (Chomsky, 2002, s. 97–98; Pinker, 2018, s. 262). Gerçekten de dil, lehçe, ağız ayrımlarının herkesçe kabul gören kıstaslarla yapılamadığı göz önünde bulundurulursa hepimizin aynı İnsan Dili'nin farklı tezahürlerini konuştuğu söylenebilir. Birbirimizi anlamıyor oluşumuzsa sahip olduğumuz söz varlıkları ve dilbilgisi yapılarındaki farklılıklara hâkim olmayışımızdan kaynaklanmaktadır.

Şimdi Chomsky'nin ilk defa 1977'de³ kurguladığı Merihli gözlemci, araştırmacı, bilimci veya bilim insanının insan ırkının edebî mahsulatını tasnif gayesiyle dünyaya ikinci bir ziyaret gerçekleştirdiğini hayal edelim. Bu Merihli gözlemci, ulus edebiyatlarının derininde yatan ortak yapıları, ilkeleri ve kalıpları da algılayabiliyor olsun. Chomsky'nin muhayyilesindeki Merihli kurgusundan ilham alan bu varsayımsal senaryo, dilbilim ve edebiyat araştırmalarındaki iki merkez olan Noam Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi kuramı (1957) ve Johann Wolfgang von Goethe'nin Dünya Edebiyatı mefhumu (1827) arasındaki koşutlukların tespitinde bizlere ilgi çekici bir çerçeve sağlamaktadır.

Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi de Goethe'nin Dünya Edebiyatı da kültür ve dil sınırlarını aşarak insan iletişiminin ve sanatsal ifadenin cihanşümül yönlerini tarif etmenin derdindedir. Bu makalede, hem dili (insan dili) hem de edebiyatı (insan edebiyatı) tertip ve tahdit ettiğine inandığımız ortak yapıları ve ilkeleri aydınlatmak için Merihli gözlemcinin bakış açısını bir düşünce deneyi olarak kullanarak mezkûr iki kavram arasındaki örtülü bağlantıları keşfetmeye çalışacağız. Buradaki Merihli bakışı “mutlak tarafsızlık” iddiası değildir; “evrensel” dediğimiz şeyin hangi düzeyde kurulduğunu daha berrak konuşmaya yarayan bir sezdirim aracıdır. Bu çalışmanın cevaplamaya gayret ettiği temel soru şudur: Chomsky'nin bütün insanların tek bir dili konuştuğunu düşünen varsayımsal Merihlisi, Goethe'nin Dünya Edebiyatı fehmi ile uyum içerisinde bütün ulus edebiyatlarının tek bir İnsan Edebiyatının farklı tezahürleri olduğunu söyler miydi? Veya tersten bir muhakeme ile yine aynı Merihli bizlere kendi edebiyatlarında mecazın veya şiirin hiç olmadığını söylese bunu olağan karşılar mıydık?

Bu çalışma, bu sualler ve türevlerinin çağırdığı veya çağıştırdığı fikirlerin intizamı namına hem dil hem de edebiyatta gözlemlenen evrensel yapıların disiplinlerarası bir tetkikini sunan dört bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Merihli gözlemcinin insan dilinin ve insan edebiyatının doğasında var olan birlik ve çeşitlilik konusundaki tahminî görüşlerinin sonuçlarını tartışacağımız yazıda dilsel ve edebî ifade arasındaki netameli ilişkiye ışık tutarak bu iki kuramsal çerçeve arasındaki kesişimleri ve farklılıkları ortaya sereceğiz.

Sonuç olarak, bizi çevreleyen kâinatı algılama şeklimizi belirleyen dil ve edebiyatın iki çok meşhur yorumu olan Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi ve Goethe'nin Dünya Edebiyatı üzerine bu disiplinlerarası tahkikimiz ve kuramsal çerçevelere dair farazî Merihli bakış açımız, dil, kültür ve insan muhayyilesi arasındaki ilişki etrafında devam edegelen fikir temrinlerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu kavramların derinlikli, incelikli ve kuşatıcı bir tetkiki ile bir taraftan dil ve edebiyat çalışmalarının birbirlerine muhtaçlığına yoğunlaşan akademik söylemin, diğer taraftan da insan yaratımının bolluk ve bereketinin arkasındaki dilsel ve edebî çeşitliliklerimizi var eden evrenselliklerin daha büyük bir ilgiye mazhar olacağına ümit ediyoruz.

³ Kendisine ait eserlerde en eski 1977'de tarihleyebildiğimiz bu mecaz (Chomsky, 2002, s. 94), Stephen Stich'in aktarmasına göre aslında daha önce, 1969'daki bir konferansta dile getirilmiştir (Stich, 2011, s. 14).

1. Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi

1.1. Evrensel Dilbilgisi Kuramına Genel Bir Bakış

Evrensel Dilbilgisi Kuramı Noam Chomsky (1957) tarafından dilbilim sahasında bir dönüm noktası olarak vaz edilmiştir. Chomsky'nin çığır açan çalışması, çocukların dili bir taklit ve pekiştirme süreci yoluyla öğrendiklerini öne süren Skinner'in (1957) dil edinimi konusundaki hâkim davranışçı yaklaşımına adeta meydan okumuştur. Chomsky (1957, 1965), insan zihninin ilk bakışta birbirleriyle alakasız gibi görünebilen bütün insan dillerinin oluşumu ve kullanımının altında yatan bir dizi evrensel ilke ve yapıyla doğuştan donatıldığını öne sürüyordu.

Evrensel Dilbilgisi kuramının merkezinde, bu evrensel dilbilim ilkelerinin, insanların zahmetsizce dil edinmesine ve üretmesine izin verecek şekilde bilişsel mimarimize gömülü olduğu varsayımı yer alır (Chomsky, 1965, s. 56–57). İlk bakışta, Evrensel Dilbilgisi, bütün doğal insan dilleri tarafından paylaşılan bir dizi sözdizimsel, sesbilimsel ve anlambilimsel ilkeyi kapsamaktadır denebilir. Bu ortak ilkeler, diller arasındaki bariz çeşitliliğe rağmen, hepsinin ortak bir yapısal örüntüyü haiz olduğunu göstermektedir. Yalnız, Evrensel Dilbilgisi dillerin yüzeydeki bir “ortak maddeler listesi” olarak değil; insan türüne özgü dil yetisinin (I-dil düzeyi) gramerlerin alabileceği biçimleri sınırlandıran ilke ve kısıtlamalar uzayı olarak ele alınmalıdır. Bu yüzden, “evrensel” kimi zaman her dilde doğrudan görülen bir özellik değil, diller arası çeşitlenmeyi rastlantısal olmaktan çıkaran sınırlayıcı bir çerçeve anlamına gelir (Chomsky, 1965, s. 56–57; Jackendoff, 2002, s. 74–77; Isac ve Reiss, 2008, s. 14–16).

Evrensel Dilbilgisi tartışmasına sıklıkla tipoloji çalışmalarının ortaya koyduğu diller arası düzenlilikler de dâhil edilir (Greenberg, 1963, s. 99–102). Ne var ki Greenberg tipi “evrensellikler”, doğrudan Evrensel Dilbilgisi'nin içeriğini veren biyolojik kısıtlamalar değil; topluluk dillerinde tespit edilen gözlemsel genellemelerdir. Bu tür düzenlilikler Evrensel Dilbilgisi ile uyumlu olabilir; fakat tek başlarına Evrensel Dilbilgisi kanıtı gibi okunmaları temkin gerektirir. Yine de hemen tüm dillerde yüklem-öge ilişkilerinin kurulması ve sözdizimin hiyerarşik bir örgütlenme sergilemesi, dilin salt doğrusal dizilişe irca edilemeyeceğine işaret eder (Carnie, 2006, s. 21, 174). Sonsuz sayıda olası cümle oluşturmak için sonlu bir dizi ses özelliğine dayanan üretkenlik de bu çerçevede merkezî bir olgudur (Chomsky, 1965, s. 142).

Evrensel Dilbilgisi için bir başka mühim delil küçük çocukların dili edinmedeki aleladelik ve hızıdır. Çocuklar, eksik veya kasten hatalı girdilerle malul olsalar bile, ana dillerinin karmaşık kurallarını çok az doğrudan yönlendirmeye hızla öğrenebilirler (Brown, 1973, s. 57–58). Bu dikkate değer başarı, çocukların aldıkları sınırlı girdiden anadillerinin temel yapısını hızlı bir şekilde çözmelerini sağlayan doğuştan gelen dilbilgisine yorulmuştur (Lenneberg, 1967, s. 125–127).

Özetlemek gerekirse, Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi kuramı, insan zihninin doğuştan gelen bir dizi evrensel dil ilkesi ile donatıldığını öne sürerek dilbilim alanında devrim yaratmıştır denebilir. Bu çığır açıcı iddia, çeşitli dillerde gözlemlenen ortaklık hükmündeki benzerlikler ve küçük çocukların dil edinimlerindeki dikkate değer kolaylık da dâhil olmak üzere ciddi dilbilimsel kanıtlarla desteklenmiştir. Evrensel Dilbilgisi böylece insan dilinin doğasını ve onun edinilmesi ve kullanılmasının altında yatan bilişsel süreçleri anlamak için ikna edici bir çerçeve sağlamıştır (Jackendoff, 2002, s. 101; Carnie, 2006, s. 15).

1.2. Evrensel Dilbilgisinin Biyolojik Temelleri

Evrensel Dilbilgisi'nin arkasındaki biyolojik temeller, Chomsky'nin kuramının en muhkem dayanaklarındandır zira kuramda insanın dil yetisinin bizim benzersiz bilişsel ve sinirsel yapımızdan kaynaklandığı öne sürülmektedir (Lenneberg, 1967, s. 375).

1.2.1. Dil Edinim Aygıtı: Kuramsal Çıkarımlar ve İhtilaflar

Chomsky çocukların dili nasıl hızla edinebileceklerini açıklamak için Dil Edinim Aygıtı kavramını ortaya atmıştı (Chomsky, 1965). Varsayıma dayalı bilişsel bir düzenek olan Dil Edinim Aygıtı'nın insanlarda doğuştan var olduğu ve bu aygıt sayesinde insanların ana dillerinin karmaşık kurallarını asgari seviyede bir maruz kalma ile edinebildikleri kabul edilmektedir. Bu önkabule binaen, aygıtın, çocuklara aldıkları sınırlı dil girdisini yorumlamalarında rehberlik eden ve zihinlerinin maruz kaldığı dil(ler)in temel yapısını özümsemesine yol veren Evrensel Dilbilgisi ilkelerini bünyesinde barındırdığı düşünülmektedir (Chomsky, 1965, s. 32–33).

Burada, bazı araştırmacıların varlığı ampirik kanıtlarla desteklenmeyen böyle doğuştan gelen bir dil aygıtının aslında afakî bir önkabulden ibaret olduğu iddia ettiklerini de belirtmemiz gerekir. Aygıt varsayımını eleştirenler dil ediniminde genel bilişsel yeteneklerin ve toplumsal etkileşimin yerini vurgulayarak, dil öğrenimine adanmış soyut bir bilişsel düzeneğe gerek olmadığını söylerler (Tomasello, 2003, s. 325–328). Aygıt etrafında dönen bu tartışma, dil ediniminin çocuğun dilsel girdiye maruz kalması ve bunlarla etkileşimi tarafından yönlendirilen kademeli bir süreç olduğunu öne süren kullanıma dayalı kuram gibi alternatif kuramsal çerçevelerin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur (Tomasello, 2003; Bybee, 2010). Bu bakış açısına göre çocuklar, doğuştan gelen herhangi bir dil aygıtı veya bilgiye ihtiyaç duymadan da aldıkları sınırlı girdiden örüntüler ve düzenlilikler çıkararak kendi dilbilgilerini pekâlâ oluşturabilirler (Tomasello, 2003, s. 145–146).

Bununla birlikte, Dil Edinim Aygıtı'nın savunucuları, çocuklarda gözlemlenen olağanüstü derecede hızlı ve yeknesak dil ediniminin tek başına girdiye dayalı öğrenmeyle tam manasıyla izahının imkânsız olduğunu ve doğuştan gelen bilişsel yapıların dil edinimi sürecini şekillendirmede vazgeçilmez bir yeri olduğunu ileri sürerler (Pinker, 2018, s. 488–489). Dil ediniminin altında yatan bilişsel süreçlerin kesin doğasını ve bunların ne ölçüde dil alanına özgü olduğunu açıklığa kavuşturmak için çok daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu su götürmemekle beraber dilbilimcilerin kahir ekseriyetinin dil edinimi meselesinde Dil Edinim Aygıtı'ndan daha iyi bir açıklama olmadığını savundukları söylenebilir.

1.2.2. Dil Edinimi İçin Kritik Yaş Savı

İlk defa Lenneberg tarafından ortaya atılan kritik yaş savı, insanların biyolojik olarak dil edinmeye müheyya olduğu sabit bir zaman aralığı olduğunu öne sürer. Bu sava göre, dil edinimi en verimli şekilde erken çocukluk döneminde gerçekleşir ve zaman geçtikçe hele hele ergenliğe yaklaştıkça çok güçleşir (Lenneberg, 1967, s. 125).

Kritik yaş savına destek, ikinci dil edinimi ile ilgili çalışmalardan ve tespit edilen bazı dil yoksunluğu vakalarından gelmektedir (Newport, 1990; Curtiss, 1977). Araştırmalar, çocukluk döneminde ikinci bir dil öğrenmeye başlayan kişilerin, hayatlarının daha geç dönemlerinde başlayanlara nazaran daha yüksek yeterlilik seviyelerine ulaştığını göstermiştir (Johnson ve Newport, 1989, s. 67). Benzer şekilde, kritik yaşlarda hiçbir dile maruz kalmayan insanların ilerleyen yaşlarında yoğun dil eğitimi alsalar bile dilsel yeterliliği pek de elde edemedikleri “Genie” vakası gibi aşırı dil yoksunluğu örneklerinden haberdar herkesin malumudur.⁴

Kritik yaş savı, insan beyninin, dil ediniminin belirli bir gelişim döneminde tahakkuk edebilmesine yönelik özel bir surette tasarlandığını ortaya koyması hasebiyle Evrensel Dilbilgisi'nin biyolojik temellerini anlamamızda önemli bir yere sahiptir (Lenneberg, 1967; Newport, 1990). Dil edinimi için

⁴ “Genie” takma adlı kız çocuk, 1970’ler ABD’sinde sosyal hizmetlerce fark edildiğinde 13 yaşındaydı. Daha küçük yaşlardan itibaren uzun süre kapalı bir ortamda tutulduğu, insanlarla temasının engellendiği ve neredeyse hiç dil girdisi almadığı kaydedilmişti. Keşiften sonra hastane ortamında tıbbî değerlendirmelerle eşzamanlı dil öğretimi uygulanmış; kısa sürede temel sözcük dağarcığı ve işaret destekli iletişim gelişmiştir. Bununla birlikte biçimbirimsel yapıların ve sözdizimsel düzenliliklerin hiçbir şekilde tutarlı gelişmediği birçok denemeye sabit olmuştur (Curtiss, 1977).

sabit bir zaman aralığının var olma ihtimali insanın biyolojisinin ve bilişsel süreçlerinin çevresiyle dil yetisini şekillendirmekteki girift etkileşimini ihtar etmektedir.

1.3. Sinirsel Anatomik Yapılar ve Dil İşleme

Dil işlemenin sinirsel temeli üzerindeki çalışmalar beyin kayda değer bir kısmının dilin üretilmesi ve işlenmesi ile ilgili olduğunu göstermektedir. Klasik nöroloji alanyazınında Broca ve Wernicke alanları dil bozukluklarının haritalandırılmasında tarihsel dönüm noktaları olarak öne çıkar; ancak güncel çalışmalar dil işlemenin tek tek “merkezlere” indirgenemeyecek biçimde yaygın ve karşılıklı bağlantılı ağlar tarafından yürütüldüğünü göstermektedir (Grodzinsky ve Santi, 2008, s. 474–480; Friederici, 2011, s. 1357–1362). Bu sebeple Broca alanını yalnız “sözdizimi”, Wernicke alanını ise “sözlük deposu” gibi katı bir eşleştirmeyle anmak yerine, bu bölgeleri dil ağının farklı bileşenlerine katkıda bulunan düğümler olarak düşünmek daha ihtiyatlıdır (Poeppel ve Embick, 2005, s. 106–107). Bu iki bölgeye ilaveten, Broca ve Wernicke alanlarını birbirine bağlayan arkuat fasikül veya yay demeti denilen beyaz maddeden kısımlar gibi diğer beyin alanları da dil işlemede hayati önemi haizdir. Bu sinirsel anatomik yapılar dil edinimi ve işlenmesi için gerekli çok yönlü bilişsel süreçleri destekleyen bir sinir ağı oluşturur (Catani ve Mesulam, 2008, s. 957). Binaenaleyh, Evrensel Dilbilgisi’nin ilkelerinin beyindeki biyolojik tecellileri hakkındaki daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu söylenmelidir.

1.4. Genetik, Evrim ve Evrensel Dilbilgisi

Evrensel Dilbilgisi’nin gelişiminde genetiğin ve evrimin payı, insanın dil yetisinin kökenleri ile bunun bilişsel ve biyolojik mirasımızla ilişkisini çözmeye yönelik ilham verici bir araştırma alanıdır. Dilin genetik temeline ilişkin araştırmalar, FOXP2 gibi bazı genlerin konuşma ve dil ile ilişkili fenotiplere katkıda bulunabileceğini göstermiştir. FOXP2 genindeki mutasyonların, konuşma üretimi için gerekli hareketlerin eşgüdümünü etkileyen gelişimsel sözel dispraksi ile ilişkilendirilmesi (Lai v.d., 2001, s. 519–523), dilin biyolojik bir altyapısı olabileceğini düşündürmüştür. Bununla birlikte FOXP2’yi tek başına “dil geni” yahut Evrensel Dilbilgisi’nin doğrudan genetik karşılığı gibi okumak pek isabetli olmayacaktır. Bu tür bulgular daha çok konuşma-motor planlama ve öğrenme süreçleriyle bağlantılı bir biyolojik katkıya işaret eder; Evrensel Dilbilgisi’nin özgül ilkelerinin gen düzeyinde tekil bir karşılığı bulunduğu sonucuna bizi mecbur bırakmaz. Dolayısıyla genetik etmenlerle dil yetisi arasındaki ilişkinin nasıl bir mimari içinde kurulduğu, hâlâ açıklığa kavuşturulması gereken bir araştırma alanıdır.

Evrensel Dilbilgisi’nin evrimsel kökenlerini anlamak, dilbilim, psikoloji, antropoloji ve biyoloji gibi farklı disiplinlerden gelen kanıtların bir arada değerlendirilmesini gerektirdiği için altından kalkılması güç bir iştir. Nihayetinde insanın dil yeteneğinin evrimsel bir kökeni olduğunu ortaya serebilecek bir fosil kaydı yoktur ki belli iddialar bedahet hükmünde açıklığa kavuşturulabilsin. Hauser, Chomsky ve Fitch, Evrensel Dilbilgisi’nin etkili iletişim ve bilişsel işlemeyi destekleyen seçici baskılar neticesinde evrimleşmiş olabileceğini ve bu sayede de insanlarda türe özgü bir dil yetisinin ortaya çıkmış olabileceğini söylemektedirler (Hauser, Chomsky ve Fitch, 2002, s. 1578).

Seçici baskılar, belirli özelliklere sahip canlıların hayatta kalmasını ve üremesini sağlayan ve bu özelliklerin topluluk içinde zamanla yayılmasına yol açan çevresel amilleri ifade eder. Dil evrimi bağlamında, seçici baskılar deyince hem topluluk içindeki etkili iletişim ihtiyacını hem de çevresel şartlar, ulaşılan ve ulaşılamayan kaynaklar ve türlü tehditlere karşı gerekli muhtelif ihtatlı bilgileri iletme yeteneğini göz önünde bulundurmalıyız. Bu seçici baskılar, daha gelişmiş dil becerilerine sahip topluluk bireylerinin bir yandan daha etkili iş birliği yapmalarına, diğer yandan hayatta kalma ve üreme imkânlarını arttırmalarına fırsat vermiş olabilir. Tabii ki genetik konusunda olduğu gibi evrim konusunda da Evrensel Dilbilgisi bağlamında kat edilecek çok mesafe olduğu açıktır.

1.5. Dile Özgü Kısıtlamalar ve İdiyolektler

1.5.1. Dillerin Ayırt Edici Vasıfları

Greenberg'in tipoloji sahasındaki öncü çalışmaları, akrabalık bağına sahip olmayan muhtelif dillerin belirli ortak özellikler sergilediğini ortaya koyarken dil yapılarını idare eden özel kısıtlamalar olduğuna da işaret etmektedir. Mesela, Türkçede belli dilbilgisi ilişkilerini vaz etmek için hâl ekleri tatbik edilirken, İngilizcede benzer ilişkiler kelimelerin nizamî dizilişi ile sağlanır.⁵ Bu tür kısıtlamalar, dillerin Evrensel Dilbilgisi'nin temel ilkelerine nasıl uyduğunu ve bunu yaparken aynı zamanda kendi özgün özelliklerini nasıl koruduğunu anlamak için hayati öneme sahiptir.

Dile özgü kısıtlamaların teferruatıyla tahkiki, evrensel ilkelerle bireysel dil özellikleri arasındaki derin ve karmaşık ilişkiyi açığa çıkaracaktır. Baker'ın açıkça gösterdiği üzere diller arasında ortak birtakım temayüller görölse de bütün diller sözdizimlerinde kendilerine mahsus kısıtlamalara sahiptir (Baker, 2001, s. 199–200). Yine örnek vermek gerekirse, Türkçede fiil istisnâ durumlar hariç cümlelerin sonunda yer alırken, İngilizcede fiil sonda veya başta değil cümlelerin ortalarında bir konumda yer alır.⁶ Bütün bunlara ek mahiyetinde, bireysel dilleri şekillendiren ârizî kısıtlamaları da pürdikkat değerlendirmeye almanın, insanın eşsiz dil yetisini bütüncül bir şekilde idrak edebilmenin olmazsa olmazı olduğu ikrar edilmelidir.

1.5.2. İdiyolektler: Dilin Nevi Şahsına Münhasır Kullanımı

Şimdi de dillerin özgünlüğünden insanların bireysel dil tercihlerinin özgünlüğüne veya istisnailiğine geçelim. Diyalekt nasıl dilin değişik topluluklarca farklı yorumlanmasını imleyen bir kavramsa idiyolekt de dilin fert fert farklı yorumlanmasını imler. İdiyolekt belirli bir şahsın benimsediği dil düzenini ifade eder. Yani dünyadaki insan sayısı kadar idiyolekt vardır denebilir. Nitekim, Bloomfield'e göre beşerin tarihinde var olmuş iki insan yoktur ki konuştukları dil birbirinin tıpkı olsun (Bloomfield, 1933, s. 45). Tabii bu da aynı dili konuştuğu muhakkak olan insanların bile dil kullanımlarında belli farklar olduğunu vurguladığından⁷ akllara Evrensel Dilbilgisi ile bireysel dil kullanımı arasındaki ilişkiye dair düşündürücü sorular getirir.

Bir konuşurun edilgen cümle ile anlatmayı tercih ettiği bir hadiseyi diğer konuşur etken yapıda aktarmayı tercih edebilir. İdiyolektlerin incelenmesi, bireysel dil kullanımının hem Evrensel Dilbilgisi'nin ilkelerini hem de belirli bir dilin hususi kısıtlamalarını aksettirmesi şeklindeki çift yönlü doğasını aydınlatmaya, dil farkları ve değişmelerinin sebebi olan düzenleri anlamamıza ve bireysel konuşurların kendi dil düzenlerinde Evrensel Dilbilgisi'nin ilkelerini nasıl içselleştirdiklerini ve kullandıklarını açıklamamıza yardımcı olabilir (Chomsky, 2009, s. 50–51).

İdiyolekt kavramını tahlille, bireysel konuşurların doğuştan geldiğini varsaydığımız Evrensel Dilbilgisi ilkeleri ile kendi anadilinin özel kısıtlamaları arasındaki etkileşimi nasıl idare ettiğini daha iyi anlayabiliriz. Bu da dil değişimi ve dil öğrenimi alanlarında yeni yaklaşımları beraberinde getirebilir. Mesela, idiyolektlerin anlaşılması, dil kullanımındaki bireysel farklılıkları hesaba katan ve kişiye özel öğrenme müfredatları tahsis eden daha etkili dil öğretim yöntemlerinin geliştirilmesine ön ayak olabilir.

⁵ Türkçeden somut ve yer yer İngilizce ile karşılaştırmalı dilbilgisel veriler için bkz. Turgay ve İskender (2020, s. 139–158); Turgay ve İskender (2021, s. 107–129). Türkçede gömülü cümlelerin adlaştırma üzerinden kurulması ve -DIK/-mA ayrımının önerme-olay türleriyle ilişkisi için ayrıca bkz. Turgay (2021, s. 164, 173, 180).

⁶ Bu tür kısıtlamalar üzerine Türkçe özelinde ayrıntılı dil içi incelemeler için bkz. sesbilim bağlamında İskender (2015); biçimbilim bağlamında Toktar (2025); biçimbilim-sözdizim arayüzü bağlamında Turgay (2022), anlambilim bağlamında Turgay (2020). Öte yandan, bu yansımalar dilin yalnız sözdiziminde değil bütün cüzlerindedir. Hatta yazı dilinde de, dilin yazı hafızası, kalıp ibareler ve konumlanma ilkeleriyle, çağdan çağa başka yüzler takınır (Arpacı, 2024, s. 587–588, 594, 599–601; Arpacı ve İskender, 2025, s. 85–86, 88; İskender, 2023a, s. 382–387).

⁷ Konuşma verisinde süreçlerin ihtiyarılığı ve idiyolektik ayrımların tespiti üzerine bkz. Akın (2015, s. 9–10); İskender (2008, s. 7–8, 12–14); İskender (2021, s. 90–93); İskender (2023c, s. 95, 104).

Bu yazı meyanında düşünöldüğünde dili kendisine özgü bir şekilde yorumlayan bireyin, edebiyata da aynı şekilde yaklaşacağı, kişi sayısı kadar dil olması gibi kişi sayısı kadar edebiyat olabileceği farz edilebilir.

2. Goethe'nin Dünya Edebiyatı

Moretti'nin (2013, s. 43) aktarmasına göre, 1990'larda Columbia Üniversitesi'nde kurulacak yeni bir edebiyat bölümü için Dünya Edebiyatı ismi önerildiğinde bütün bölüm hocaları bu teklife şiddetle karşı çıkmışlardır. Dünya Edebiyatı mefhumunun içerdikleri ve çağrıştırdıkları ile, işin erbabına Goethe'den yüzyıllar sonra dahi hâlâ ne denli tartışmalı göröndüğünü bundan daha iyi anlatan bir örnek bulmak kolay olmasa gerektir.

Goethe'nin Dünya Edebiyatı teriminin içeriğinin dağınık hatta müphem olduğı söylenebilir. Bütün ulus edebiyatlarından derlenmiş seçkin eserlerin toplamına mı Dünya Edebiyatı denmektedir? Şu hâlde, keşfedilememiş yığınla yazılı ve sözlü eser vardır. Bunları keşfedecek ve habersiz yığınlara bildirecek hususi kâşiflere ihtiyaç olacaktır. Nasıl ki Avrupalı gemici kâşifler, dünya üzerindeki farklı kıtaları keşfe çıkmış ve neticede dünyanın elimizdeki bütünlüklü haritasının ortaya çıkmasını sağlamışlardır, bu edebiyatçı kâşifler de ulus edebiyatlarını keşfe çıkacak ve Dünya Edebiyatının tam bir haritasını çizeceklerdir. Her keşif bir keşfeden bir de keşfedilen gerektirdiğinden burada akla bu kâşiflerin kimler olacağı ve pek tabii bu keşif hareketinin merkezinin neresi olacağı soruları gelebilir. Goethe'den bugüne kadarki süreç bize bu merkezin 2.4'te tartışıldığı üzere Batı (Avrupa ve Kuzey Amerika) olduğunu göstermiştir.

19. yüzyıl boyunca süren hangi Avrupa edebiyatlarından hangisinin hangisine üstün olduğı tartışmaları zamanla yerini Batı edebiyatının kendi içinde bir bütünlük arz ettiğı, Batı haricindeki edebiyatlarınsa yer yer heyecan veya ilham verici olmakla beraber pek de kayda değer olmadıkları, antik bir gelenekten gelmeyen, hele hele yazılı olmayan edebiyatların gerçek edebiyattan sayılamayacağı ve Batı edebiyatının aslında Dünya Edebiyatı ile eş anlamlı olduğı peşin hükümlerine bırakmıştır (Moretti, 2013, s. 45). Öte yandan 20. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Said'in Batı'nın, edebiyatı ve edebiyat çalışmalarını da bir üstünlük ve sömürü aracı olarak kullandığı yönündeki keskin tespitlerinden (Said, 1999), sömürge sonrası çalışmaların bir disiplin olarak ortaya çıkışından ve kültürlerin birbirlerine karşı mutlak bir üstünlükleri olduğı inancına itibar etmeyen postmodernizmin kendisine kavî bir hâkimiyet alanı tahkim etmesinden sonra Batı dışı edebiyatlar da nazar-ı dikkate alınmaya, Dünya Edebiyatı'nın bileşenleri olarak kıymet görmeye başlamıştır.

2.1. Dünya Edebiyatı Mefhumunun Ortaya Çıkışı

Dünya Edebiyatı veya Goethe'nin 1827'de ilk defa kullandığı Almanca *Weltliteratur* mefhumu, cadı kazanı gibi kaynayan tarihî, siyasî ve entelektüel bir süreç içinde ortaya çıkmıştır. Bu dönem, bir yandan sanayi devriminin getirdiğı ulaşım, iletişim ve ticaret alanındaki ilerlemelerle, diğeryandan Fransız İhtilali ve akabinde Fransa'nın tekrar bir imparatorluğa dönüşüp Napolyon'un Avrupa'yı fethetmesiyle somutlaşan hakikaten de soluklanılamayacak kadar hızlı bir dönemdir. Bu sarsıcı gelişmelerin doğurduğu kültürel tantana ortamı, uzak ve yabancı olanın edebiyatına artan bir ilgiyi ve etkileşimi teşvik eden kozmopolit bir ruhu besliyor, tabir yerindeyse semirttikçe semirtiyordu (Huber ve Jansen, 2021, s. 41).

Yeni edebî şekillerin, özellikle romanın yaygınlaşması, taşıma maliyetlerinin düşmesi ve buharlı baskı makineleri gibi teknolojik yenilikler sayesinde basılı eserlerin daha kolay erişilebilir bir vaziyete gelmesi ve ucuzlaşması, farklı kültürlerin edebiyatlarının uzak sahalarda yayılmasına ve okunmasına katkıda bulundu. Okuyucular ve yazarlar önceki asırlara göre çok daha geniş bir edebî tesir yelpazesine maruz kaldı. Bu da bekleneneğiyüzere kültürlerarası değış tokuşu teşvik etti ve yeni ihtiyaçların sevkine tâbi olarak yaratıcı yönelim ve denemelere ilham verdi (Elias, 1991, s. 101–103). Mesela, Türk Edebiyatına da özellikle Nâmık Kemâl ve Kemal Tahir üzerinden tesir eden, kolay beğenmeyen Cemil Meriç'in

muhayyilesini yere göğe sığdıramadığı, aynı çalkantılı dönemin gözde aydınlarından İskoç romancı Sir Walter Scott'ın "Ivanhoe" gibi tarihî romanlarının halka mâl olmuşluğu 19. yüzyılın geniş edebî tesir ağını örneklendirmektedir. Scott'ın eserleri hemen bütün Avrupa edebiyat geleneklerinden unsurlar içerir, yeri gelince –mesela Haçlı Seferleri vesilesiyle– Doğu toplumlarından bahseder ve kültürlerarası etkileşimi en veciz bir biçimde ifade eder (Meriç, 1980, s. 134, 215).

Goethe'nin Dünya Edebiyatı tarifi zihinlerde tam da bu bağlamda konumlandırılmalıdır. Dünya edebiyatlarından ayrı ve daha üst bir katmanda tek bir dünya edebiyatından bahseden ilk kişi –en azından modern zamanlarda– Goethe'dir. 1820'lerin Goethe'sine göre şiir, insanlığın, muhtelif zaman ve mekânlarda sayısız insanda tecelli etmiş evrensel bir mülküdür (Eckermann, 1836). Yine ona göre millî edebiyat artık anlamsız bir tamlamadır. 19. yüzyıl Dünya Edebiyatının hükümlerlik çağı olacaktır ve herkes kendini buna hazırlamakla mükelleftir (Eckermann, 2007, s. 219). Goethe'nin dünya edebiyatından kastettiği en alakasız görünen milletlerin dahi birbirlerinin edebiyatlarından haberdar olduğu, herkesin herkesi okuyabildiği ortak bir edebiyat havzası olmalıdır. Nitekim, Çin ve Fars edebiyatlarına ait eserleri okumaktan büyük haz duyduğunu ve eserlerinin Fransa'da okunmasıyla iftihar ettiğini söylemektedir (Eckermann, 2007, s. 215–217). Buradan hareketle, Goethe'nin zihnindeki Dünya Edebiyatı'nın vücuda gelebilmesi için iki temel ön şarttan bahsedebiliriz:

(i) Edebiyatçıların kendi aralarındaki tanınırlık artmalıdır. Bu bir veya birkaç yabancı dili iyi seviyede öğrenmeyi zaruri kılmaktadır. Fransızca bilen bir Türk şairi kendi şiirine de yeni ufuklar katabilecektir.

(ii) Okurların yabancı edebiyatlara ulaşımı kolaylaştırılmalıdır. Herkese birkaç yabancı dil öğretilmeyeceğinden bu ciddi bir tercüme hareketini mecburi kılmaktadır. Yine eğitim müfredatlarına yabancı edebiyatlardan örnekler dâhil edilmelidir. Farklı edebiyatlara hâkim olmak yazarların kendi yerel edebiyatlarına katkısını artıracak, bu da Dünya Edebiyatı'nı daha da zenginleştirecektir. Edebiyata evrensel bir zemin kazandırmak yüksek bir edebiyatın doğuşunu müjdeleyecektir (Eckermann, 2007, s. 251–255).

Velut edebî şahsiyeti hem Avrupalı hem de Avrupa dışı edebî geleneklerin tesiriyle şekillenen Goethe sadece büyük bir yazar ve şair değil, hevesli bir okuyucu, müdakkik bir mütercim ve farklı kültürlerden eserlerle haşır neşir olmayı seven bir edebiyat eleştirmeniydi. Onun Dünya Edebiyatı ülküsü, farklı edebî geleneklerin mezcedilmesinin veya tabir yerindeyse bir kapta eritilmesinin edebiyata çok daha kapsayıcı ve aşkın bir hava kazandırabileceği inancından mülhemdi (Damrosch, 2003, s. 2–5).

Söz konusu devrin düşünce iklimini aksettiren tartışmalara bir katkı olarak Dünya Edebiyatı'nın dönüştürücü tarafı da vurgulanmalıdır. Akıl, özgürlük ve bilgi arayışındaki Aydınlanma ülküsü, tek tek milletlerin ve kültürel kimliklerinin mutlak üstünlüğünü savunan milliyetçiliğin yükselişiyle çatışır bir görüntüdeydi. Tastamam bu noktada, Goethe'nin Dünya Edebiyatı, ulusal sınırların ötesine geçen ortak değerler ve insanlık anlayışının üzerinde durarak bu yüksek duyguları berkitmeye çalışmıştır (D'haen, 2011, s. 27).

Goethe'nin Dünya Edebiyatı daha kapsayıcı ve bağlantılı bir küresel edebî topluluk yaratmayı murat ediyordu. Öte yandan, 19. yüzyılda mahut Avrupa sömürgeciliğinin azgınca tahakkümü olumlu bir yan tesir olarak artan kültürel alışverişi kolaylaştırmıştı. Bu da edebiyatta güç, kimlik ve temsil konularında içinden çıkılması hiç de kolay olmayan sorunlar ortaya çıkardı. Goethe'nin Dünya Edebiyatı, bu karmaşıklıklarla başa çıkabilecek diri bir seçenek sunarak çeşitliliği, iletişimi ve karşılıklı anlayışı esas alan küresel bir edebiyat birliği düşlüyordu (Damrosch, 2003, s. 27–30). Özetlemek gerekirse, Dünya Edebiyatı mefhumu çağının tarihî, siyasî ve entelektüel ortamı içinde, o dönemin alâmet-i fârikası sayılan ihtilaf ve zaafı aşmayı amaçlayan ve küresel bağlamda edebiyatın nitelikleri hakkında süregelen karşılaştırma temelli çalışmalara zemin hazırlayan bir nirengi noktası kabul edilmelidir.

2.2. Dünya Edebiyatı ve 19. Yüzyıl Romantizmi

Dünya Edebiyatı mefhumu ile 19. yüzyıl boyunca edebiyat sahnesini adeta işgal eden Romantizm akımı arasındaki ilişkiyi aydınlatmak bize Goethe'nin edebiyat algısını anlamakta yardımcı olacaktır. Hayal gücü, bireyin merkezî konumu ve sanatın aşkın gücüne yaptığı vurguyla Romantizm hareketi, bütün kültürleri kucaklayan ve aralarında diyalogu teşvik eden küresel bir edebî bilince ulaşılmasını hedefliyor olması ile Goethe'nin edebî duruşuyla tam bir uyum içerisindeydi. Romantizmin merkezinde yücelikle tavsif olunan insanî duygular vardı. Tabiatın veya insan ürünü sanatın hayranlık uyandıran büyüklüğü ve genişliğine dayandırılan bu yücelik fehmi Goethe'nin Dünya Edebiyatı ile bir uyumsuzluk sergilemiyordu, nihayetinde her ikisinde de ulus, dil ve kültür sınırlarının ötesinde soyut bir vahdet fikri esas alınmaktaydı (Abrams, 1971, s. 184).

Goethe'nin Dünya Edebiyatı üzerine düşünceleri, çizilmiş sınırlarla tahdit edilemeyecek olan kadim insan tecrübesini edebiyatın merkezine yerleştirme arzusuyla hareket eden kendinden sonraki Romantik yazarları ve kuramcılar da etkilemiştir. Sanat ve tabiatın derin duygusal ve entelektüel etkisini yakalamayı amaçlayan Romantik yücelik fehmi, sınır tanımazlığıyla Goethe'nin Dünya Edebiyatı'nın ortaya koyduğu evrensel ilkelerin bir uzantısı olarak bile düşünülebilir. Romantik yazarlar ve kuramcılar, çeşitli edebiyat geleneklerinden esinlenerek ve birbirlerine uzak kültürlerde akis bulan izlek ve örüntüler keşfederek ortak bir insanlık duygu dünyası tanımlamaya çalışmışlardır (Abrams, 1971, s. 244).

Bireylerin öznel hayat algılarına ve kendilerine has bakış açılarına hususi bir kıymet atfeden Romantizm, ortak insan tecrübesinin çok yönlülüğünü kucaklayan ve kültürel sınırları aşan daha kapsayıcı bir edebiyat anlayışına katkıda bulunmuştur (Apter, 2013, s. 6). Aydınlanma'nın rasyonalizmine karşı alttan alta bir muhalefetle, duygulara, tabiate ve bireye kutsallık bahşeden çok yönlü bir sanat ve edebiyat akımı olan Romantizmin duyguların ulvîliği, şahsî tecrübe ve kişinin kendi iç dünyasını keşfi üzerine vurguları ile Goethe'nin Dünya Edebiyatı'nı vasıflandıran kapsayıcılık özelliğini yansıttığı söylenebilir (Abrams, 1971, s. 248).

Hakikaten de hem Romantizm hem de Goethe'nin Dünya Edebiyatı, duygulara, bireyin mukaddesliğine, öznelliğe ve farklı kültür ve edebiyatların takdirine büyük önem vermekteydi fakat her ne kadar her ikisi de ortak izlek ve ilkeleri paylaşırsa da Romantizm akımının Goethe'nin Dünya Edebiyatı anlayışına doğrudan etki etmediğini belirtmek icap eder. Bunun yerine hem Romantizm'in hem de Goethe'nin Dünya Edebiyatı'nın, ulusal sınırların yapaylığını ve evrensel insan birikimini esas alan aynı zamanın ruhundan neşet ettiği, başka bir deyişle Dünya Edebiyatı'nın Romantik hareketin doğrudan bir ürünü olmaktan ziyade Romantizm ile aynı zemini paylaşan bağımsız bir entelektüel arayış olduğu söylenmelidir (Abrams, 1971, s. 173–174; Eckermann, 2007, s. 213–214).

2.3. Dünya Edebiyatı ve Tercümenin Hayatîliği

Goethe'nin Dünya Edebiyatı'nın bir hayal olmaktan çıkıp ete kemiğe bürünebilmesi için muhtaç olduğu başlıca disiplinlerden biri ve belki de birincisi hiç şüphesiz tercümedir. Zira kültürlerin ve dillerin arkasında edebî eserlerin görünmez bir şekilde birbirine bağlı olduğu inancına dayanan Dünya Edebiyatı ülküsü, öncelikle ulus edebiyatlarının kapsamlı bir şekilde okunabiliyor olmasını gerektirmektedir. Tercüme, fikirlerin ve edebî eserlerin dilsel ve kültürel sınırların dışında da değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Hâliyle, Goethe'nin küresel edebiyat camiası kurgusunda, tercüme insan yaratıcılığı ve ifade zenginliğini herkesçe erişilebilir kıldığı için hayatî bir işlev atfedilmektedir (Eckermann, 2007, s. 216).

Tercümenin kültürler ve edebiyatlar arasında bir köprü vazifesi icra ettiği hep söylenir. Mütercim, bir dildeki eseri başka bir dile tercüme etmek suretiyle, okuyucuların normalde ulaşmaları mümkün olmayan yabancı yazarların fikirlerine ve kısmen tarzlarına ulaşmalarını temin eder. Bu sayede okuyucular kendi okuma evrenlerinde var olmayan farklı bakış açıları ve tecrübeler hakkında yeni bakış

açıları geliştirebilirler (Jakobson, 1959, s. 233–234). Bu açıdan bakınca, tercümenin Dünya Edebiyatı'nın evrensellik ve iç içe geçmişliğinin temerküz noktasını teşkil ettiği söylenebilir.

Diğer yandan, tercüme süreci mütercimi işinden bezdirecek derekede amansız güçlüklerle doludur. Mütercimler, dil ve kültür farklılıklarının olanca karmaşıklığıyla baş etmekle mükellefken, hem kaynak eserin içeriğini, anlamını ve tarzını korumaya, hem de eseri hedef dildeki okuyucular için ilgi çekici hâle getirmeye çalışırlar. Bu yorucu ve hassas dengenin ancak tekellüfle tesis edilebiliyor olması, tercümenin sadakati ve kaynak eserin künhünü ne kadar doğru aksettirebildiği hakkında vehim ve kuşku uyandırabilmektedir (Venuti, 1995, s. 17–20).

Ayrıca, mütercim tercüme sürecinde çoğu zaman mecburiyetten birtakım aykırı ifade biçimleri, aktarım usulleri ve dilbilimsel yenilikler keşfederek hedef dil ve kültürü zenginleştirebilir. Tercüme eserler dolaşıma girip okurlar arasında şöhret kazandıkça, hedef dilin edebiyatının gelişmesini olumlu yönde etkileyecek ve yerli yazarları yeni tarzlar ve türler denemeye özendirecektir (Pym, 2010, s. 67–68). Bu meyanda, tercüme sadece basit bir fikir alışverişi aracı olmayıp edebî geleneklerin teşekkül ve tekâmülüne de katkıda bulunan özel bir disiplindir.

Goethe kendisi tercüme tutkuyla öven biridir ve karşılaştığı tercüme metinlerden hep büyük bir hürmet ve ciddiyetle bahsetmektedir. Özellikle Hâfız'ın Farsçasından şiir tercümeleri ve Çin edebiyatından roman tercümeleri, onun şair geleneği hakkındaki anlayışını genişlettiği ve kendi çalışmalarında yeni konu ve izlekler keşfetmeye cesaretlendirdiği tahmin edilebilir (Eckermann, 2007, s. 213, 217).

2.4. Dünya Edebiyatı'nın Açmazı: Avrupa Merkezilik

Fransız İhtilali sonrası dönemde bir yandan milliyetçi düşünce hareketlerinin giderek güçlenmesi, diğer yandan Avrupa sömürge imparatorluklarının akla, hayale sığmayacak ölçüde genişlemesi, Goethe'nin öngördüğü Dünya Edebiyatı'nın ayakları yere basar bir şekilde gelişmesine kayda değer ölçüde sekte vurmuş olmalıdır. Vâkiâ, Dünya Edebiyatı mefhumuyla ilgili sık dile getirilen bir endişe ona isnat edilen Avrupa merkeziliktir. Nihayetinde Avrupalı bir edip olan Goethe'nin diğer bütün fikirleri gibi Dünya Edebiyatı fikri de beklenebileceği üzere ağırlıklı olarak Avrupa edebiyat geleneğince şekillendirilmiştir. Bu da kasten veya farkında olmaksızın diğer kültürlerin edebî ürünlerini ulusçu bir Avrupa edebiyatı penceresinden değerlendirip ona göre bazı eserleri hak etmediği hâlde öne çıkarıp bazı diğerlerini tamamen yok saymaya yol açabilir. Bu nevi Avrupa merkezci önyargıların varlığı, Dünya Edebiyatı'nın kapsayıcılığı ve hakkaniyete riayet ederek küresel kanona Avrupa dışı edebiyatları dâhil etmenin –neredeyse– imkânsızlığı hakkında sorular ortaya çıkarmaktadır (Apter, 2013, s. 52–54).

Aslına bakılacak olursa, Avrupa düvel-i muazzamasının bütün yer küreyi avucuna alan sömürgeci istilası ile tarihin hiçbir döneminde var olmamış yeni edebiyat ağlarının ortaya çıkması Goethe'nin küresel edebiyat topluluğu düşünce hizmet etmiş gibi görünmektedir. Gerçekten de sömürgeleştirme hareketinin beraberinde getirdiği zoraki kültür ve edebiyat yüzleşmeleri, Avrupalı okurlara ve tabii yazarlara sömürgeleştirilmiş toplumların edebiyat geleneklerini sunarak bir tür kültürel genişlemeyi mümkün kılmıştır fakat bu da büyük ölçüde tek taraflı ve mahiyet itibarı ile yine sömürgecidir. Gözlemlenen teati ve etkileşimler, Avrupa edebiyat(lar)ını hiç olmadığı kadar zenginleştirerek hem Romantizmden hem de sömürgeciliğin getirdiği bilgilerden nasiplenerek yeni edebiyat izlekleri ve yapılarının gelişimine katkıda bulunmuştur (Said, 1999, s. 60–61). Mesela, Britanya sömürge yönetiminin Hint edebiyatı üzerindeki etkisi hem Britanya hem de Hint edebî geleneklerinin unsurlarını birleştiren lakin özünde Asyalıdan çok Avrupalı olan melez bir Anglo-Hint edebiyatının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu türden yeni edebiyat sahaları küresel edebiyatı zenginleştirirken, aynı zamanda mevcut güç odaklarını pekiştirmekte ve sömürgeciliğin inşa ettiği edebiyat algısını devam ettirmektedir (Mukherjee, 1985, s. 79–81).

Öte yandan, sömürgecilik, Dünya Edebiyatı'nın gelişimini mevcut edebiyat düzenini tahkim etmek suretiyle kısıtlamıştır. Avrupalılar sömürgeleştirilmiş halklara kendi edebî teamül ve normlarını

dayatarak yerli edebî geleneklerin genç aydın sınıflar nazarında marjinalleşmesine veya silikleşmesine yol açmışlardır. Kaldı ki, sömürenle sömürülen arasındaki muhavere zaten eşitsiz ilişkilerle kaimdir. Sömürgeciler, edebiyatın üretimi, yayılımı ve alımında daha oyunun başında kendilerini imtiyazlı bir mevkide konumlandırmış ve mutlak bir tahakküm kurmuşlardır (Said, 1999, s. 231–235).

Bu türden sömürgeci söylemlere aslında ta 19. yüzyıldan yanıt getirilebilir. İlginçtir ki, Goethe'nin ortaya attığı Dünya Edebiyatı mefhumunun ilk savunurları 1848'deki manifestoları ile Marx ve Engels olmuştur denebilir. Nitekim, eserlerinde pek çok başka konunun yanında bir Dünya Edebiyatı ülküsünden de bahsedilir. Geleceğin dünyasında, Marx ve Engels'in ifadesiyle millî tarafgirlik ve dar kafalılık yok olmaya mahkûm olacak ve onca yerli ve millî edebiyatın içinden yepyeni bir Dünya Edebiyatı yükselecektir (Marx ve Engels, 1936, s. 18). Komünizm doğası gereği enternasyonalci ve evrenselcidir. Benzer pek çok şey gibi edebiyatın da cihanşümul olması arzulanır. İşçi sınıfının nasıl vatani olamayacaksa edebiyatın da bir vatani olamaz. Öte yandan bu soyut cümlelerin gerçeklikte pek karşılığı yok gibidir. Zira yine bir merkez dil ve merkez edebiyat olmak mecburiyetindedir. Sovyetler örneğinde bu Rusça ve Rus Edebiyatı olmuştur. Sovyetler tarafından desteklenen diğer ulus edebiyatları hep çevrede kalmış ve merkezdeki Rus edebiyatının yan unsurları olarak Sovyet edebiyatını oluşturmuşlardır (Cosgrove, 2004, s. 8). Komünist bir düzlemde tek bir Dünya Edebiyatının da Sovyet örneğinden pek farklı olmayacağı kestirilebilir.⁸

Marx ve Engels'in ilk fikir teatilerinden bugüne gelen uzun zaman zarfında ciddi bir emperyalizm karşıtı alanyazın oluşmuştur. Son yarım asırda aleniyet kazandığı üzere sömürgecilik mutlak bir hâkimiyet için silah üstünlüğünün yanında söylem üstünlüğüne de ihtiyaç duyuyordu. Sömürgeci söylem sömürge halklarını ya tamamen yok sayıyor yahut tam da insan olamamış canlılar olarak ötekileştiriyordu (Parla, 2002, s. 10–11). Bu bakış açısının bilimsel ve felsefi altyapısı daha 19. yüzyılda hazır edilmişti. Mesela, asrın en muteber düşünürlerinden aynı zamanda Sosyal Darwinizm'in kurucusu addedilen Spencer'a göre, emperyalizm her ne kadar kötücül de olsa yeryüzünü aşağı ırklardan temizleyerek evrensel insan medeniyetine hizmet etmekteydi (Spencer, 1876, s. 190). Bu kökleşmiş dünya görüşünün bir anda ortadan kaybolmasını beklemek mesnetsiz bir iyimserlik olacaktır. Nitekim, 1977'deki doktora tezinde Batı'nın Doğu hakkında ürettiği söylemin baskınlığından bahseden Parla, tezinden ürettiği kitabının önsözünde aradan geçen çeyrek asırdaki onca karşıt yayına rağmen sömürgeci ideolojinin bir adım dahi gerilemediğini esfle ikrar etmektedir. Son söz olarak, Goethe'nin Dünya Edebiyatı'nın ulusçuluk ve sömürgecilik hareketlerinin istenmeyen ancak kaçınılmayan bir yan tesiri olarak Avrupa merkezçiliği ile malûl kılınması, kavrama Avrupa dışı edebiyat çevrelerinde ihtiyatla yaklaşılmasına yol açmıştır denilebilir.

2.5. Dünya Edebiyatı'nın Günümüzdeki Önemi

Günümüz küresel edebiyat havzasında, Goethe'nin Dünya Edebiyatı mefhumu hâlâ etkilidir ancak son iki yüzyıldır giderek küçülen ve daha fazla iç içe geçen dünyamızın karmaşasıyla uyumlu bir şekilde evrilmeye devam etmektedir. Sömürge sonrası (postkolonyal) çalışmaların yaygınlaşması ve tercüme

⁸ Dünya Edebiyatı kavramının çok erken bir dönemde Marx ve Engels tarafından siyasallaştırılmasının, kavramın algılanışında ek bir olumsuz etkisinin olmuş olabileceği de hesaba katılmalıdır. Dünya Edebiyatı'nın vatansızlığı ve gayrimillîliği çağrıştıran olmasının bilhassa millîci veya muhafazakâr kanatlara yakın aydınlar da kavrama karşı bir önyargı veya en azından soğukluk husule getirmiş olduğu tahmin edilebilir. Nitekim, Türkiye'de de bu böyle olmuştur. Bir örnek olarak, Kabaklı'nın Tefrik Fikret'in "milletim nev-i beşerdür vatanım ruy-i zemin" mısraındaki evrenselci yaklaşımına verdiği şedit tepkiye atıfta bulunulabilir (Kabaklı, 1989, s. 74). Millî edebiyatı gölgede bırakan evrensel bir Dünya Edebiyatı anlayışının Soğuk Savaş yıllarının antikomünist tepkiselliğinde yoz ve sakıncalı bulunacağı açıktır. Tabii, siyasallaşmış bir Dünya Edebiyatı'nın doğurabileceği ikinci bir muhtemel sorun da siyasi sınırlar ve kültürler üzerinden ayrıştırılmayan edebiyatın, bu sefer sınıflar üzerinden ayrımcılığa tabi tutulması ve bazı edebiyatların diğerlerinden estetik olmayan gerekçelerle üstün görülebilecek olmasıdır. Burjuva edebiyatı tanımına sokulabilecek –hâliyle yoz– bir eser, işçi sınıfının sorunlarını anlatan bir eserden edebî açıdan üstün olsa da kıymetsiz görülecek, Dünya Edebiyatı ülküsünde kendisine yer bulamayacaktır.

çalışmalarının muazzam yükselişi, daha kapsayıcı bir Dünya Edebiyatı anlayışını şekillendirmiştir (Damrosch, 2003, s. 142–144).

Öte yandan, dijital teknolojilerin ve internetin ortaya çıkışı, edebî eserlerin erişilebilirliğini ve muhatap kitlesini daha da genişletmiş ve okuyucuların daha önce eşi benzeri görülmemiş bir kolaylıkla çeşitli kültürlerden ve dillerden metinlere erişmelerini sağlamıştır (Puchner, 2017, s. 306–309). Bu artan ulaşılabilirlik, Goethe'nin ulusal ve kültürel sınırları aşan dünya düşüyle uyumlu olarak belki Goethe'nin muhayyilesindekinden bile daha kapsayıcı bir küresel edebiyat topluluğu yaratma potansiyeline sahiptir.

Elbette, çağdaş edebiyat ortamı sorunsuz da değildir. Tercüme disiplinindeki ilerlemelere ve muhtelif kültür ağlarından gelen edebî eserlerin artan erişilebilirliğine rağmen, Avrupa merkezci önyargılar ve güç odakları, Dünya Edebiyatı'nın gelişimini olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir (Casanova, 2010, s. 24–27). Küreselleşme çağında Dünya Edebiyatı mefhumu daha da önemli hâle gelmiştir, çünkü insanların, fikirlerin ve kültürlerin artan hareketliliği, çağdaş küresel toplumun karmaşıklıklarını yansıtan yeni edebî biçimlerin ve türlerin gelişmesine yol açmıştır (Moretti, 2000, s. 60–63).

19. yüzyılda, Goethe'den mülhem bir edebiyatta evrensellikleri keşfetme çabası görülür. Bu çaba müteakip yüzyıllarda artarak devam edecektir. Kültür ve edebî biçimlerdeki sayısız farklılığa rağmen, insan ırkının sanat, tecrübe ve ifadesinin bu hudutları aşan temel cihetleri olduğu varsayımı, araştırmacıları farklı edebî geleneklerin tetkikinde daha derinlikli yaklaşımlar sergilemeye yüreklendirmiştir. Bugün, Goethe'nin Dünya Edebiyatı mefhumunun çağdaş yorumları, edebiyatın kültürlerarası doğasını ve eserlerin farklı kültürlerle etkileşimini vurgulamaktadır. Bu vurgu edebiyatın evrenselliğini keşfetme iştiağını beslemektedir. Goethe'nin Dünya Edebiyatı mefhumu edebiyat araştırmacıları, okuyucular ve yazarlar için en kıymetli bir rehber hüviyetindedir. Küresel edebiyat topluluğunun dönüşüme girdiği süreçlerde, farklı kültür ve dil mazilerine sahip eserlerin ve yazarlarının değerlendirilmesi ve sürece dâhil edilmesi gerekmektedir.

3. Dünya Edebiyatı'nın Evrensel Dilbilgisi ile Mukayesesi

3.1. Kuramsal Esaslar

Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi, tüm insan dillerinin teşekkül ve kullanımında doğuştan gelen bir dizi evrensel ilke ve yapının belirleyici olduğu savlanan bir kuramdır. Evrensel Dilbilgisi'nin merkezinde, insan zihninin –sınırlı ve çoğu zaman muğlak girdilere rağmen– zahmetsizce dil yeterliliği elde etmesini sağlayan biyolojik kökenli bir dile yatkınlık özelliği ile donatılmış olduğu inancı yatmaktadır. Birinci bölümde bahsedildiği üzere, dil için doğuştan gelen bu yetinin insan türünde ortak olduğu ve türün bütün bireylerince paylaşılan bilişsel ve sinirsel bir yapıyı yansıttığı düşünülmektedir. Evrensel Dilbilgisi ilkeleri, diller arasında gözlemlenen farklılıkları açıklayan belirli değişkenlerle tezahür eder. Bu değişkenler, evrensel ilkelerin belirlediği kısıtlamalar dâhilinde ortak bir çerçeveye bağlı kaldıkları hâlde muazzam bir dil çeşitliliğine yol verirler.

Öte yandan Goethe'nin Dünya Edebiyatı, edebî eserlerin kendilerine has toplumsal, kültürel ve dilsel bağlamlarının ötesinde takdir ve takdim edilmesini savunan küreselci bir fikirdir. Goethe'nin Dünya Edebiyatı hayali, 19. yüzyılın başlarında, milletler arasında artan kültürel alışveriş döneminde ortaya çıkmıştır. Millî sınırları aşan, sanatsal ifade ve yaratıcılık için insanın öz kudret ve kapasitesini kucaklayan küresel bir edebî bilinç tasavvur eden Dünya Edebiyatı, okuyucu ve araştırmacıları farklı edebî geleneklere sirayet etmiş evrensel izlek, değer ve estetik anlayışlarını tanımaya sevk ederek edebiyat alanındaki evrensellik hissini beslemektedir.

Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi de Goethe'nin Dünya Edebiyatı da insan dilini ve edebiyatını yöneten evrensellikleri ortaya çıkarmakta bir hedef birliği içindeyken kapsamaları, yöntemleri ve ilgileri bakımından farklılık gösterirler. Evrensel Dilbilgisi öncelikle dilin bilişsel ve yapısal yönlerine odaklanır ve dilsel yeterliliğin altında yatan doğuştan gelen ilke ve düzenekleri çözmeye ve çözümlmeye çalışır

(Chomsky, 2001, s. 99). Buna karşılık, Dünya Edebiyatı, milletler arasındaki dil ve kültür sınırları boyunca var olagelmış bağlantıları ve değiş tokuşları vurgulayarak edebî eserlerin daha geniş tarihî ve bedîî boyutlarıyla ilgilenir (Eckermann, 2007, s. 251–252)

Bu ayrımlara rağmen, her iki kuram da insan türünün mümeyyiz esaslarını teşkil eden evrensellikleri aydınlatma hususunda ortak bir tutkuyu paylaşmaktadır.⁹ Birbirlerinin gündemlerine teveccüh gösterecekler, Dil ve Edebiyat'ın, muayyen dil ve edebiyatların mahiyetlerini aşan insan tecrübe, duygu ve fikirlerinin ifade edilmesinde eşsiz araçlar olduğunda hemfikir olacaklardır (Damrosch, 2003, s. 12–13).

3.2. Benzerlikler ve Ortaklıklar

3.2.1. İnsan türünün ifade kapasitesi

Evrensel Dilbilgisi ve Dünya Edebiyatı, insanların dil ve kültür engellerini aşarak kendilerini dil ve edebiyat yoluyla ifade etme hususundaki harikulade meziyetlerini vurgulamaktadır. İki fikir arasındaki ortaklık, belirli bir dil veya kültürle sınırlı olmayan insanın biyolojik temelli ifade kapasitesine vurgularında da somutlaşmaktadır.

Evrensel Dilbilgisi, bireylerin sınırlı sayıda kuraldan yararlanarak sonsuz sayıda cümle oluşturmalarına izin veren fitrî dil yeterliliğini kendisine başlı başına bir dayanak noktası ittihaz eder. Yeni dilsel ifadeleri anlama ve yaratma yeteneği, insanın üstün yenilik ve yaratıcılık kabiliyetini gösterir (Chomsky, 1957, s. 154–155; Kocabaş, 1984).

Benzer şekilde, Dünya Edebiyatı, bambaşka bağlamlarda akis bulmuş sanatsal ifadeleri idrak ve takdir etmek hususundaki evrensel insan yeteneğini teslim ve tasdik etmektedir. Yine, Goethe'nin küresel bir edebî bilinç meydana getirme arzusu, ulusal ve kültürel sınırları aşarak çeşitli edebî gelenekleri etrafıca tetkik etmeyi gerektirmektedir (Damrosch, 2003, s. 11).

3.2.2. Bambaşka dillerin ve edebî geleneklerin ardındaki evrensel ilkeler

Evrensel Dilbilgisi ve Dünya Edebiyatı arasındaki bir diğer önemli ortaklık, en bağdaşmaz görünen dilleri ve edebî gelenekleri dahi bir arada değerlendirebilmek için evrensel ilke kavramına istinat etmeleridir. Chomsky'nin evrensel ilkeleri, bir yandan mevcut dilsel çeşitliliği izah edebilirken diğer yandan tüm insan dillerini birleyen ortak bir temel inşa eder.

Dünya Edebiyatı sahasında, evrensel ilke fikri, çeşitli edebî geleneklerin ortak izlek, değer ve estetik anlayışları paylaştığı inancında tecelli eder. Goethe'nin Dünya Edebiyatı, okuyucuları ve araştırmacıları bu evrensellikleri tanımaya teşvik ederek edebiyatta küresel bir ünsiyet ve ortaklık duygusu husule getirir. Bu ortak unsurların tespiti, insan ırkının dil ve kültürü bir mâni olmaktan çıkarıp yüksek bir değer ve estetik havzasında buluşmasını sağlayabilir.

3.3. Farklılıklar ve Ayrımlar

3.3.1. Metodolojiler

Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi dil çalışmalarına biçimsel ve yapısal bir yaklaşımla bütün insan dillerini yöneten fitrî ilke ve yapıları ortaya çıkarmayı amaç edinmektedir. Bu yaklaşım dilbilimsel verilerin, soyut temsillerin ve üretici dilbilgisi kurallarının bütünlüklü ve nizâmî bir tahliline dayanır.

⁹ Chomsky birkaç eserinde Goethe'den sitayişle bahsetmektedir. Bunlardan bizim açımızdan en ilginç *Kartezyen Dilbilim'*deki *Urform* bahsidir. Goethe'nin 1787'de Herder'e yazdığı mektupta betimlediği *Urform*, gerçekte var olsun veya olmasın, ilkeyle tutarlı sonsuz sayıda bitkinin tasarlanabileceğini öngörür. Mektupta, *Urform* zamansal olandan çok mantıksal bir düzen fikrine yaslanan, mümkün varlıklar uzayını belirleyen üretici bir ilke olarak sunulur. Chomsky'ye göre bu, dilde von Humboldt'un anladığı *organik biçim*le yani tek tek söz edimlerini kısıtlayan, fakat yaratıcı çoğulluğu olanaklı kılan içkin ilkelerle doğrudan koşuttur; bkz. Chomsky (2024, s. 72–73). Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi'ni vaz ederken ilham aldıkları arasında Goethe'nin *Urform*'unu da saymamız gerektiğini sanırsanız söylemek dahi gereksizdir.

Bunun aksine, Goethe'nin Dünya Edebiyatı, edebiyat çalışmasına disiplinlerarası ve esnek bir yaklaşımı benimseyerek öncelikle çeşitli edebî eserlerin keşif, tahkik ve mütalaa edilmesi ile ilgilenir. Dünya Edebiyatı, yakın okuma, karşılaştırmalı inceleme ve tarihsel bağlamsallaştırma dâhil olmak üzere, edebiyat kuramları, kültürel çalışmalar ve daha pek çok başka disiplinden ödünçlenmiş içgörülerden müstefit muhtelif yöntemleri mezceden bir metodoloji ihtiva eder (D'haen, 2011, s. 96–98).

3.3.2. Kapsamlar

Evrensel Dilbilgisi, bilhassa insan dillerinin özünü oluşturan ve doğuştan gelen dil yeterliliğine odaklanır. Kapsamı, dilin –farklı topluluklarca evrensel olarak paylaşıldığına inanılan– dilbilgisi yönü ile sınırlıdır (Chomsky, 2009, s. 46–47). Hâlbuki, Dünya Edebiyatı izlekler, değerler, estetik, edebiyatın üretildiği ve tüketildiği sosyopolitik bağlam ve kültür ilişkileri dâhil olmak üzere daha geniş ve sınırları esnek bir konu yelpazesini kapsar. Dünya Edebiyatı'nın kapsamı, çeşitli edebî geleneklerde defaatle ifade edildiği üzere evrensel insan tecrübesinin zengin dokusunu kuşatmak namına dilin yapısal ve dilbilgisel yönlerinin ötesine uzanır (Damrosch, 2003, s. 26).

3.3.3. Evrenselliklerin Doğaları

Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi'ndeki evrensellikler, insan dillerinin teşekkülündeki ilke ve yapıları içermeleri sebebiyle doğaları icabı biçimsel ve yapısalıdır. Birinci bölümde bu soyut evrenselliklerin insanda biyolojik ve somut bir tecellisi olduğunun ve insanın bilişsel ve sinirsel kapasitelerinde kök saldığına farz edildiğinden bahsetmiştik.

Buna kıyasla, Goethe'nin Dünya Edebiyatı tarafından önerilen evrensellikler, doğaları gereği insan ürünü kültür ve estetik anlayışları ile iç içe geçmiş hâldedir ve bütün edebî geleneklerin özünde olan ortak insan tecrübelerini, değerleri ve sanat duyarlılıklarını vurgular. Bu evrensellikler, bireysel yaratıcılık ile onu çevreleyen kültürel ortam arasındaki durmak bilmez etkileşimi yansıtacak şekilde daha az dizgesel ve daha çok bağlamsaldır (Moretti, 2013, s. 56).

Edebî eserlerdeki dil kullanımlarının karşılaştırmalı olarak ele alınması, Evrensel Dilbilgisi ile Dünya Edebiyatı arasında bir köprü görevi görebilir. Örneğin, farklı dillerde ve edebî geleneklerde mecaz tercihlerini incelemek, Evrensel Dilbilgisi ile bir bağlantı olduğunu ihtar ederek bu mecazî ifadeleri yöneten ilke ve yapıları ortaya serebilir. Nitekim, böyle bir çalışma dünya edebiyatındaki ortak izlek ve motifleri vurgulayacak ve küresel bir edebî bilinç fikrini destekleyecektir (Lakoff ve Johnson, 1980, s. 235–236).

3.4. Evrenselliklerin Seviyeleri ve Sahalar arası Etkileşimler

“Evrensel” terimi biyoloji/ dilbilimi ve kültür/ edebiyat sahalarında iki farklı düzlemde kullanılmaktadır:

- (i) bilişsel evrensellik; insan türünün ortak bilişsel/biyolojik mimarisinden kaynaklanan ve dil davranışını mecburen kısıtlayan olgular;
- (ii) kültürel evrensellik; insan deneyiminin geniş ölçekte paylaşılan, fakat tarihsel bağlama ve aktarım yollarına duyarlı olduğu için mecburi olmayan izlekler. Bu ayırım, Evrensel Dilbilgisi'ndeki kısıtların ontolojik konumu ile Dünya Edebiyatı'nda gözlenen yaygın motif ve izleklerin konumunu karıştırmamayı sağlar. Aşağıdaki tablo, her biri için tipik ölçütler ve örnekler sunmaktadır:

Bilişsel vs. Kültürel “Evrensellik” Karşılaştırma Tablosu

Ölçüt	Biyolojik/ bilişsel evrensellik (zoraki/ genel)	Kültürel/ deneyimsel evrensellik (eğilimsel/ bağımlı)
Kaynak	Biyoloji, bilişsel mimari (dil edinimi, işleme sınırları)	Ortak insan tecrübesi, kültürel aktarım, edebî-tarihî kalıplar
Mecburiyet seviyesi	Yüksek: İnsanın dil yetisine içkin kısıtlar	Orta/Düşük: Çok yaygın ama mecburi değil
Zaman–mekân bağımlılığı	Düşük: Her dil/insanda beklenir	Yüksek: Çağ, coğrafya, geleneklere göre değişir
Delil türü	Dil tipolojisi + edinim verisi + işleme deneyleri	Karşılaştırmalı edebiyat/mitoloji + tarihsel yayılım izleri
İstisnalara müsamaha seviyesi	Düşük: İstisna iddiası güçlü kanıt ister	Yüksek: Yer yer görülmeyebilir, biçim değiştirir
Örnek	Sözdizimsel kısıtlama: Bağımlılıkların sınırlı derinliği, belirli özelliklerin birlikte kalma eğilimi	Motif: Hazreti Âdem/ Prometheus benzeri “yasak bilgi” anlatısı; “evrensel” değilse de çok yaygın bir izlek
Eşitleme	“Evrensel = biyolojik mecburiyet”	“Evrensel = hemen her kültürde var” ancak mecburi değil daha ziyade “yaygın örüntü”

Chomsky’nin Evrensel Dilbilgisi’nin ortaya çıkışının edebiyat kuramları üzerinde dolaylı fakat derin bir etkisi olmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısındaki edebiyat çalışmalarında biçimci ve yapısalci yaklaşımların hâkimiyetini dolaylı olarak da olsa Evrensel Dilbilgisi’nin yükselişiyle ilişkilendirmek herhâlde çok abartılı olmayacaktır. Bu yaklaşımlar, edebî metinleri yöneten temel kalıpları ve kuralları tetkik etmekte Evrensel Dilbilgisi’nden ithal edilen birtakım kavrayışlardan yararlanarak, edebî tesir ve mananın teşekkülünde dil yapıları ve biçim öğelerinin önemini vurgulamaktadır (Culler, 1975, s. 28–30). Edebiyat araştırmacıları, dilbilim çalışmalarından ilhamla, dil ilke ve yapılarının edebî eserlerdeki yerini daha titizlikle ve itina ile takdir ve tahlil ederek, dilbilim ve edebiyat çalışmaları arasındaki bağlantıyı sıkılaştırmakta ve pekiştirmektedir.

Madalyonun öbür yüzünde ise, Goethe’nin Dünya Edebiyatı dilbilimcilere dil araştırmalarına daha geniş odaklı ve kültürel meyilleri hesaba katan bir yaklaşım benimseme konusunda ilham vermiştir demek çok iddialı olmayacaktır. Edebî geleneklerin zengin çeşitliliğini müşahade eden dilbilimciler, dilin kültürel, tarihsel ve toplumsal amiller tarafından nasıl yoğurulduğuna dair yenilikçi istinbatlar kesbetmeye başladılar. Bu sürecin, dilbilim sahası bünyesinde, dil yapılarını ve dili anlamlandırmayı şekillendirmede bağlamın göz ardı edilemez ehemmiyetini vurgulayan yeni toplumdilbilimsel,

antropolojik ve tarihsel yaklaşımların serpilip gelişmesine yol açtığı izahtan varestedir (Labov, 1972, s. 258–261).

4. Dünya Edebiyatına Merih’ten Bakmak

Bu bölümde, Chomsky’nin Merihli kurgusunu kendimize çıkış noktası alıp varsayımsal bir Merihlinin Dünya Edebiyatı’nı nasıl algılayacağını mütalaa edeceğiz. Chomsky’nin Merihli gözlemcisi, insan dillerini gözlemledikten sonra, sözcük dağarcığı ve dilbilgisinde görünen bariz farklılıklara rağmen, insanların esasen insan zihnindeki evrensel ilke ve yapıları temel alan tek bir dilin türevleri ile iletişim kurduğu yargısına varmaktadır (Chomsky, 2002, s. 97–98; Pinker, 2018, s. 262). Bizim senaryomuzda bu kurguyla keskin bir koşutluk gözlemlenmektedir: Merihli gözlemci edebî izlekler ve motifler, arketip karakterler ve yapılar, insan tecrübesindeki ortak duygu tecellileri gibi benzerliklerin şiddetinden ulus edebiyatları arasındaki farklılıkları fark edemeyecek veya kısmen fark edebilse de göz ardı edecektir.

4.1. Edebî İzlekler ve Motifler Arasındaki Benzerlikler

Merihli gözlemcimiz, insan edebiyatının uçsuz bucaksızlığını gördükçe, çeşitli edebî geleneklere sirayet etmiş, binlerce yıldır tekrarlanagelen izlekler ve motifler dizisini fark edecektir. Tekrar edilen bu unsurlar, kültür, tarih ve dil sınırlarını aşan insan hikâye anlatıcılığının evrensel yönlerinin tezahürleri olarak yorumlanabilir (Frye, 1957, s. 84; Abrams, 1999, s. 48). Bu tür izleklerin öne çıkan örnekleri arasında aşk, kahramanlık, iyilik ve kötülük arasındaki mücadele ve kendini keşfetme arayışı bulunmaktadır (Campbell, 1949, s. 45–48; Zipes, 2002, s. 227–228). Şimdi, evrensel izlek ve motifleri tahlil edecek ve bunların zaman içinde farklı kültürlerle ait çeşitli edebî eserlerdeki varlıklarını değerlendireceğiz. Ayrıca, edebiyatta evrensellik düşüncesine meydan okuyan karşıt görüşleri ve ayrık bakış açılarını ele alarak daha dengeli ve kuşatıcı bir döküm sunmaya çalışacağız.

4.1.1. Dünya Edebiyatı’nda Evrensel İzlekler ve Motifler

Dünya Edebiyatı çalışmalarında sıkça üzerinde durulan meselelerden biri, çağları ve kültürleri aşan evrensel izlek ve motiflerin mevcudiyetidir. Şimdi, bu izlek ve motiflerin yaygınlığını ve her edebî esere kendine has bir letafet bahşeden yerel özelliklerle etkileşimini inceleyeceğiz.

Edebiyattaki izleklerin evrenselliğini göstermek söz konusu olduğunda herhâlde akıllara ilk aşk izleği gelir. Tarih boyunca aşk, Sümerlerin en az dört bin yıllık *İstanbul 2461* tabletinde hakkedilmiş hâlde günümüze kadar ulaşan insanlığın bildiğimiz en eski aşk şiirinden, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin ilahî aşka dair insanı kendinden geçiren şiirlerine, Fuzûlî’nin yürek dağlayan “Leylâ ve Mecnûn”undan, Sezai Karakoç’un duygu tufanı “Monna Rosa”sına kadar çok başka çağların insanların edebî eserlerinde ana damar olagelmıştır. Bu eserlerin yıpranmaz eskimezliği, aşkın coğrafya ve zaman tanımaz evrensel bir deneyimleme olduğunu imlemektedir.

Benzer şekilde, macera ve yolculuk içerikli kahramanlık izleği Homeros’un “İlyada” ve “Odyssea” gibi antik dönem klasik destanlarından günümüzün çağdaş romanlarına ve filmlerine kadar getirilebilir. Bu izlek genellikle üstesinden gelinemez görünen çetin görevler üstlenen, bir şekilde zoru başaran ve dönüşmüş olarak eve dönen kahramanları konu edinir (Leeming, 1990, s. 217–218). Sayısız örnek arasından Prens Rama’nın karısı Sita’yı kurtarma mücadelesini anlatan Hint destanı “Ramayana”, efsanevî Mali sultanı Sundiata Keita’nın hayatını işleyen Afrika destanı “Sundiata”, Oğuzların dünya algısının müthiş bir ifadesi olan “Kitâb-ı Dedem Korkud” ve çoğu zaman cesur ve iş bitirici kahramanlara odaklanan, birbiriyle bağlantılı bir dizi masalın örgüldüğü Arap Edebiyatı’nın şaheseri “Binbir Gece Masalları” misal verilebilir.

Edebiyatta mebzul miktarda işlenen bir başka izlek de iyi ile kötü arasındaki amansız mücadeledir (Campbell, 1949, s. 272). Bu ahlakî çatışma, Hinduların mukaddes metinlerinden olan kadim “Bhagavad Gita”dan bir modern zamanlar klasiği denebilecek Tolkien’in “Yüzüklerin Efendisi”ne, İran-Turan çatışması üzerinden kendi iyisi ve kötüsü arasındaki mücadeleyi tasvir eden Firdevsi’nin

“Şahnâme”sinden, iki kabile arasındaki iktidar mücadelesinin anlatıldığı Japon klasiği “Heike’nin Hikâyesi”ne, Şeyhî’nin Hazreti Yûsuf kıssasına telmih olunan ihtişamlı “Yûsuf ve Züleyhâ”sından Stevenson’un her kuşakta güncel “Dr. Jekyll ve Bay Hyde’in Tuhaf Hikâyesi”ne kadar sayısız edebî eserde işlenmiştir. Bu eserlerin hemen hepsinde doğru yol hakkında doğrudan veya üstü kapalı bir rehberlik sunulurken iyi ve kötü arasındaki maddî ve manevî mücadele anlatılaştırılmaktadır.

Kendini keşfetme arayışı, edebî geleneklerde evrensel olarak akis bulan bir diğer izlettir. Buradaki motif sıklıkla kendi kimliklerini, amaçlarını veya dünyadaki konumlarını kavramaya çalışan karakterlerle biçimlenir (Jung, 1959, s. 126; Abrams, 1999, s. 193). Kahramanın tanıdığı bildiği kendi dünyasından ayrılma, yepyeni bir gerçekliğin içine düşme ve sonunda dönüşmüş bir birey olarak geri dönüşü de dâhil olmak üzere bir dizi merhaleden başarıyla geçmesi anlatısını meydana getiren yaygın bir yapı arketipi kahramanın yolculuğudur (Leeming, 1990, s. 235–237). Kahramanın yolculuğu, “Gılgamış Destanı”ndan “Battâl Gazî Destanı”na, oradan günümüz televizyon dizileri ve bilgisayar oyunlarına kadar farklı dönem, kültür ve türlerde sayısız hikâyede kullanılmıştır. Dante’nin felaha ermek muradıyla Cehennem, Araf ve Cennet’i kat ettiği “İlahî Komedyası”, Budist keşiş Şüen Zang ve takipçilerinin Hindistan’a yaptıkları hac seferini öyküleyen Çin klasiği “Batiya Yolculuk”, dev derviş Yunus Emre’nin insanın kendisini ve dolayısı ile ilahî olanı tanıma arayışını dile getiren felsefî muhtevalı şiirleri, Arap edebiyatından İbn Tufeyl’in ıssız bir adada tecrit edilmiş bir şekilde büyüüp muhakeme ve murakabe yoluyla kendi varoluşunu keşfetme yolculuğuna çıkan bir adamı anlattığı “Hayy bin Yakzân”ı hep farklı zaman ve mekânlarda aynı evrenselliği paylaştan eserlere örnektir.

4.1.2. Kültürel, Tarihsel ve Dilbilimsel Hususiyetler

Bu ortak izleklerin tespitinden sonra, Merihli gözlemci, kültür, tarih ve dil ayrılıklarının ötesindeki ortak tecrübe, endişe ve hedefleri yansıtan belirli anlatı unsurlarının insan edebiyatının özünü teşkil ettiği ve bu evrensel unsurlar var oldukça birden fazla insan edebiyatından bahsedilemeyeceği sonucuna varabilecektir. Bu gözlem, Goethe’nin Dünya Edebiyatı’nı birbirine sımsıkı bağlı, bütünlük içerisinde bir eserler kümesi veya külliyyatı şeklinde değerlendiren evrenselci anlayışı ile uyumlu olduğu gibi Chomsky’nin insan zihninin, dilsel ifadenin altında yatan fitrî ilke ve yapıları haiz olduğunu serdeden Evrensel Dilbilgisi’ne de intibak etmektedir.

Bununla birlikte, Merihli gözlemci, bu evrensel izleklerin içinde bulundukları muayyen kültür, tarih ve dil ortamları tarafından nasıl farklı tarzlarda şekillendirildiğini de göz önünde bulundurmalıdır. Mesela, kahramanlık kavramı bütün kültürlerde evrensel olarak mevcut olmakla beraber, 4.2’de ayrıntılandıracağımız üzere, farklı toplumsal norm ve değerleri temsil ettiğinden kültürden kültüre birtakım farklılıklar gösterebilir (Leeming, 1990, s. 217–218). Yine, iyi ve kötü arasındaki ezeli ve ebedî mücadele, yazarın geçmişine, düşünsel altyapısına ve dünya görüşüne bağlı olarak kıyametvarî bir muharebe, psikolojik bir çatışma veya toplumsal bir eleştiri olarak yüze çıkabilir.

Aşk, ölüm ve kahramanlık gibi evrensel izlekler her edebî gelenekte bulunabilse de bu izleklerin her kültürün kendisine has değer, dünya algısı ve inançlarının merceğinden yansıtıldığını ve yorumlandığını akıldan çıkarmamak icap eder (Zipes, 2002, s. 9–10). Ummanlar kadar geniş ve bir o kadar derin olan Dünya Edebiyatı’nın zenginliğini tam manasıyla idrak edebilmek için, evrensel izleklerin kültürel niteliklerle münasebetinin her eserin özgün mahiyetini nasıl şekillendirdiğini etraflıca tefekkür etmemiz gerekmektedir. Misal getirmek gerekirse, aşk izleği antik Yunan edebiyatında daha ziyade merhamet ve diğergâmlık kavramları ile tasvir edilirken, klasik Türk edebiyatında çoğu örnekte uhrevî bir ufka konuşlandırılarak adeta kutsallaştırılır.¹⁰

Edebiyattaki izlek ve motiflerde dil yapılarındaki evrenselliği çağrıştıran türden evrensellikler olduğu gözleminden hareketle Dünya Edebiyatı ve Evrensel Dilbilgisi arasında ilginç bir koşutluk kurulabilir.

¹⁰ Bu kültürel farklılıkları yerli yerinde konumlandırmak, evrensel izleklerin muhtelif edebiyatlardaki değişik tezahürlerine ışık tutacaktır. Çağdaş Türk romanı üzerinden, yerel kodlar-anlam örgüsü ilişkisini tartışan göstergebilimsel bir tahlil örneği için bkz. Uyanık (2020).

Edebiyattaki evrensellikler dildeki evrenselliklerden farklı olarak insanlarca paylaşılan tecrübe ve endişeler ile daha doğrudan bir ilişki içerisindedir, yine de sonuçta tıpkı dil evrensellikleri gibi insan yaratıcılığı ve ifadesinin özü mesabesindedir.

Son olarak, beynin dili işleme sürecini anlamak, insanların farklı diller ve kültürlerle sahip olmalarına rağmen aynı evrensel izlek ve motifleri kullanıp anlamlandırmalarını sağlayan düzeneklerin haritalandırılmasında yardımcı olabilir. Bu konu, yazımızın şümülünü aşsa da, bu alanda yapılacak daha fazla araştırmanın edebiyattaki izleklerin evrenselliğinin altında yatan bilişsel süreçleri aydınlatmaya yardımcı olabileceğini belirtmekte fayda görüyoruz. Edebiyattaki evrensellikler, ortak biyolojimiz kadar ortak tecrübemizi de gözler önüne sermektedir. Bu tecrübenin daha iyi anlaşılabilmesi kültür, tarih ve dil alanlarındaki değişim ve etkileşimlerin tahlili ile mümkündür. Evrenselliklerin farklı ifade ve yorum biçimlerini tasnif etmek insan biyolojisi ve yaratıcılığı konularındaki ayrımlarımızı berraklaştıracaktır.

4.1.3. Karşıt Görüşler

Merihli gözlemci, insan edebiyatındaki evrensel izlekleri tanımlayıp sınıflayadursun, bazı araştırmacılar bu yabancı unsurun insan yaratıcılık ve ifadesinin karmaşıklığını aşırı derecede basitleştirdiğini savunarak edebiyattaki evrensel izlekler hususunda sert eleştiriler getireceklerdir. Kurgu bir yana, evrenselci yaklaşımın tenkitçileri her şeyi ortak izlekler üzerinden değerlendirmenin sahiden de benzerlikler üzerinde aşırı ve yanıltıcı bir vurguya yol açabileceğini, bunun da beraberinde ulus edebiyatlarını şekillendiren bağlamların ihmal edilmesi ile malûl kifayetsiz bir bakış açısı getireceğini iddia etmektedir (Said, 1999, s. 189–192).

Bir başka karşı görüş, evrensel izlekler kavramının, Batılı olmayan anlatılara Batı edebî geleneği tarafından kutsanmış izleklerle ahengi doğrultusunda kıymet biçerek kasıtlı olmasa bile Avrupa merkezci önyargıları tasdik edebileceğidir (Spivak, 1988, s. 280). Bu yaklaşıma göre, evrensellikler edebî eserlerde somutlaşmış farklı kültür değerlerini, inançları ve dünya görüşlerini baltalayabilecek küreselci bir yeknesaklaştırma tehlikesi arz etmektedir. Yalnızca evrenselliğe odaklanarak –ki bu evrensellikler Batılı merceklerle tespit edilmiştir–, Batı dışı edebî eserlerin yerli ve millî azametini, zenginliğini ve esaslılığını gözden kaçırabilir ve bunların değerini hafifseyebiliriz.

Bu eleştiriye koşturarak, bazıları da evrensel izleklerin izini sürme işini abartmanın, insan hikâye anlatıcılığının çok yönlü ve hassas doğasını gözler önüne serme hevesimizi bastırarak, edebiyat yorumcularına katı ve sıkıcı bir kalıbın dışına çıkmamalarını dayatabileceğini iddia etmektedir (Barthes, 1989, s. 53–55). Bu tenkitçiler, edebiyatın sadece ortak yönlerine odaklanılmasının, belirli tarihsel dönüm noktalarında ortaya çıkan eşi benzeri olmayan izlekleri, çeşitli anlatım yöntemlerini ve üslup denemelerini doğru anlamamızı engelleyebileceği ikazında bulunmaktadır.

Merihli gözlemcinin insan edebiyatında zaman ve mekândan bağımsız olarak tekrar eden izlekleri ve motifleri tanıması ve edebî yaratıcılığın kültürel ve dilsel sınırları aşan evrensel yönlerinin varlığı üzerinde durması bizce gayet yerindedir lakin bu fikrî duruş onun nesnellik ve nezaketine gölge düşürmemelidir. Nitekim, Chomsky'den anladığımız kadarıyla kendisi karşıt görüşlerden de yararlanmayı bilecek olgunluktadır. Tenkitçilerince kültürel, tarihsel ve dilsel bağlamları yeterince kale almamakla itham edilirken, bu bağlamların evrenselliklerle karşılıklı etkileşimini yadsımak şöyle dursun vakurca kendi değerlendirmesine dâhil edecek ve böylece Dünya Edebiyatı hakkında daha dengeli ve akliselim bir tartışmanın sağduyulu tarafı olabilecektir.

4.1.4. Dünya Edebiyatı'nı Anlamada Çok Yönlü Yaklaşımın Önemi

Bütün bu gözlemler ve eleştiriler ışığında, evrensel izlek ve motiflerin yanında edebî eserlerin ait olduğu kültür, tarih ve dil bağlamlarının da araştırılmasının Dünya Edebiyatı'nın daha şümüllü bir minvalde fehmedilmesine katkıda bulunacağını serdedebiliriz. Bu anlayış, sadece Goethe'nin Dünya Edebiyatı'nda ve Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi'nde temerküz eden akademik söylemi bereketlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda dil, kültür ve insan muhayyilesi arasındaki karmaşık ilişkiyi araştırarak müstakbel disiplinlerarası çalışmaların yolunu açacaktır.

1.3'te tartışıldığı gibi, beynin dili nasıl işlediğini dökümlemek, farklı dil ve kültürlerle sahip insanların ortak izlek ve motifleri yaratmasına ve aynı minval üzere algılamasına izin veren düzeneklere ışık tutabilir. Chomsky'nin kurgusunda, Merihli gözlemci dildeki bu düzeneklerin evrenselliğini nasıl fark etmişse benzer bir evrenselliği de bizim kurgumuzda da edebiyat için öne sürmüştür. Burada ihtiyat payının yine muhafazası icap etmektedir. Edebiyatta müşahade olunan evrensellikleri doğrudan gen düzeyinde okumak, eldeki verilerle erken bir indirgemecilik olacaktır. Daha makul olan, ortak bilişsel mimarinin (algı, hafıza, dikkat, duygu durumu, ferdî ve mâşerî zihin gibi) anlatı kurma ve anlamlandırma süreçlerine bir zemin sağlayabildiğini; buna karşılık motif ve izleklerin tarihsel aktarım, tür gelenekleri ve kurumlar tarafından da şekillendirildiğini birlikte düşünmektir (bkz. §3.4).

Merihli gözlemcinin Dünya Edebiyatı'na bakış açısını benimseyerek, insanın anlatı inşa etme yetisinin bütün edebî geleneklere nüfuz etmiş olan büyüleyici izlek ve motifler dizisinin evrensel yönlerini tetkik etmeye odaklanabiliriz. Bu bakış açısı, bizi bütün edebî geleneklere eşit mesafede konumlandıracaktır. Edebî eserleri ve gelenekleri şekillendiren kültür, tarih ve dil özelliklerinin hakkıyla incelenmesinde bu nesnel duruşun muhakkak bir katkısı olacaktır. Nihayetinde bütün bakış açılarının nesnelce yorumlanıp sindirilmesiyle incelenmiş ve zarıflaştırılmış bir Dünya Edebiyatı algısı, bizi bir tür olarak birleştiren fakat aynı zamanda toplum toplum ve fert fert ayırıp farklılarımızla zenginleştiren türümüzde mündemiç edebî yaratıcılık dokusunun daha kuşatıcı bir minval üzere idrak ve takdir edilmesine katkıda bulunacaktır (Damrosch, 2003, s. 297–298; Zipes, 2002, s. 42–46).

4.2. Arketipsel Karakterler

Merihli gözlemci, insan edebiyat âlemini araştırmaya devam ederken, farklı edebî geleneklerde tesadüf ettiği arketipsel karakterin ardında da bir mana bulmaya gayret edecektir diye düşünüyoruz. Bu arketipsel unsurlar, yazı boyunca sözünü ettiğimiz, insan edebiyatının kültür, tarih ve dil sınırlarını aşan ortak ilke ve yapılarla dayalı birleşik bir bütün olduğu fikrine delil sayılabilir.

Dünya edebiyatındaki en yaygın karakter arketiplerinden biri hiç şüphesiz kahramandır. Kendi kültürlerinde hayranlık uyandıran erdem ve değerleri somutlaştıran kahramanlar fiziksel, zihinsel ve ahlakî mukavemetlerini sınanan görevler üstlenir, imtihanlara tâbi tutulurlar (Raglan, 1936, s. 192). Kahraman arketipinin örneklerini, Homeros'tan bugüne bilinen her edebî gelenekte gözlemleyebiliriz. Bunun sebebi, kahraman arketipinin bireyin büyüklük, cesaret ve fedakârlık hasletlerine olan evrensel hayranlığı uyandırıyor olmasıdır (Jung, 1964, s. 110–112).

Kahramanın dışındaki diğer bazı yaygın karakter arketiplerinden bahsetmek gerekirse, düzenbaz arketipi ve bilge arketipini anabiliriz. Hayatın yıkıcı, kargaşaya boğulmuş ve dönüştürücü yönlerini temsil eden arketip düzenbazdır. Düzenbaz iktidarın kurallarını ihlal eder, tabuları yıkar, kurnazlıkları ve aldatmacalarıyla toplumun düzenli işleyişine, geleneklere ve göreneklere meydan okur. Düzenbaz arketipi, insanın yerleşik normları sorgulama ve kabul edilebilir davranışların sınırlarını keşfetme eğilimini somutlaştırır (Hynes ve Doty, 1993, s. 207–208). Bilge ise kahramana maceraları boyunca bilgi, tavsiye ve destek sağlayan rehber, danışman veya akıl hocası olarak tekellüfsüzce yardım eder. Bilge arketipi, değişim ve dönüşüm zamanlarında insanın irşat, rehberlik ve bilgelik ihtiyacını simgeler (Campbell, 1949, s. 8). Tolkien'in "Yüzüklerin Efendisi"ndeki karakterlerden Gandalf'ı bilge arketipine, Gollum'u düzenbaz arketipine örnek gösterebiliriz.

Arketipsel karakterler işlendikleri kültürün baskın değerlerini ve inançlarını yansıtır. Mesela, kahramanlar bütün kültürlerde ortak bir büyüklük arayışını paylaşır, ancak ulaşmayı hedefledikleri ile somutlaştırdıkları hedefler, ilgili toplumların değerlerine göre farklılık arz edebilir. Antik Yunan edebiyatında Aşil ve Odysseus gibi kahramanlar üstün bir fiziksel güç ve kurnazlık sergilemekle o dönem insanların dövüş hünerlerine ve savaş hilelerine olan hayranlığını yansıtır olmalıdır. Buna karşılık, El Cid veya Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri gibi Orta Çağ Avrupa edebiyatının kahramanları, derebeylik düzeninin değerlerini temsil ettiklerinden şeref, sadakat ve öndere bağlılık gibi erdemleri vurgulamaktadırlar (Raglan, 1936, s. 40–41, 75–78).

Arketipsel karakterlerin gelişimi ve yorumlanması, güç odakları veya toplumsal yapı değişiklikleri gibi sosyopolitik unsurlardan da etkilenebilir. Mesela, geleneksel arketiplerin feminist yeniden yorumları, kadın kahraman veya kadın bilge gibi eskiden de mevcut olsa bile merkezde yer alamayan yenilikçi arketipsel karakterlerin yaratılmasına ön ayak olarak toplumsal cinsiyet konumlama ve beklentilerine muhalefet etmektedir (Enns, 1994, s. 131). Matbaanın icadı ve internetin yaygınlaşması gibi teknoloji ve iletişimdeki gelişmeler, arketipsel karakterlerin ve yapıların kültürler ve zaman dilimleri arasında yayılmasını ve yeniden yorumlanmasını kolaylaştırmıştır. Bu ilerlemeler, yazarların ve okuyucuların farklı altyapılardan arketiplerle etkileşim kurmasını ve bunları kendi kültürlerine uyarlamasını sağlayarak devingen bir kültürlerarası alışveriş sürecini başlatmıştır (Sanders, 2006, s. 105–106).

Arketipsel karakterler her ne kadar evrensel bir görünüm sergileseler de gelişim ve yorumlanmaları, ortaya çıktıkları tarihsel bağlamdan da etkilenir. Örnek olarak, Shakespeare'in, yaşadığı dönemde Rönesans hareketi dolayısı ile klasik edebiyata yeniden ilgi duyulmasından ötürü kendi eserlerinde eski Yunan ve Roma arketiplerinin uyarlama ve yeniden yorumlanmalarına yer vermesi gösterilebilir (Bate, 2019, s. 17). Buna ilaveten, savaşlar, devrimler ve toplumsal değişimler gibi tarihî hadiselerin, arketipsel karakterlerin ve yapıların algılanma biçimini etkilediğini ve yazarlara çağdaş okurlarda daha güçlü bir yankı uyandırması muhtemel zamanın ruhuna uygun yeni çeşitlemeler yaratma konusunda ilham kaynağı olduğunu belirtmeliyiz.

Arketipsel karakterlerin çeşitli edebî geleneklerdeki yaygınlığı, Merihli gözlemcide, bunların kültür ve dil sınırlarını aşarak insan yaratıcılığının ve edebî gücünün başlıca yönlerinden birini temsil ettikleri izlenimi uyandırmaktadır. Bununla birlikte, izlek ve motifler gibi, arketipler de ait oldukları bağlamlar dâhilinde algılanır, anlamlandırılır ve yorumlanır (Frye, 1957, s. 118). Farklı edebî gelenekler içinde arketipsel karakterlerin uyarlanma ve yorumlanma biçimleri, evrensel insan tecrübesi ile yerli özellikler arasındaki ufuk açıcı etkileşmeye ışık tutabilir.

4.3. İnsan Tecrübesindeki Ortak Duygu Tecellileri

Merihli gözlemci, dil, edebiyat ve insan tecrübesi arasındaki etkileşime vâkıf olmak maksadıyla çeşitli edebî eserlerin okurlarda yarattığı duygusal tepkileri incelemeye yönelebilir. Her edebî eserin evrensel olarak erişilebilir olmadığı, olsa bile yeryüzündeki bütün okuyucular için uygun veya okunmaya değer olamayacağı doğru olsa da edebiyat insanlarca paylaşılan duyguların makes bulmasında en seçkin tecelligâhlardandır. Mesela, sevgi, keder, korku veya ümit izleğini işleyen bir edebiyat metni, kendi hususi bağlamından bağımsız olarak, farklı çağların farklı kültürel geçmişlere sahip okuyucularında benzer duygusal tepkiler uyandırabilir. Yine mesela, bazı duygular, ahlakî ikilemler veya varoluş buhranları gibi girift meseleler meyanında tezahür ederek daha derin bir izana sahip muhataplarını ebedi ve ezeli insan tecrübesine bu nevi mecralardan teşrik edebilir.

İnsan tecrübesindeki duygu tecellileri, alanyazında kökleri ortak biyolojik ve sinirsel fizyolojimize dayanan insan duygularının evrensel doğasına bağlanır (Damasio, 1999, s. 17–18). Nitekim, duygu tecellilerinin sinirsel temelleri ortaya çıkarılmaya başlanmıştır (Rizzolatti v.d., 1996, s. 131; Buckner v.d., 2008). Bu bulgular, Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi ile olduğu kadar Goethe'nin Dünya Edebiyatı ile de uyumlu olarak dilde ve edebiyatta süreçleri yöneten temel ilke ve yapılar olduğu varsayımını desteklemekte ve edebî eserlere verilen duygusal tepkiler ile sinirsel süreçler arasında bir bağlantı olduğuna işaret etmektedir. Edebiyattaki duygu deneyimlemesinin sinirsel temellerini ortaya çıkarmak için edebiyat kuramları, kültürel çalışmalar ve antropolojiye ek olarak duygusal sinirbilim araştırmalarından bahsedilebilir. Bu yeni sahadaki araştırmalar, edebî eserlere verilen duygusal tepkiler ile sinirsel süreçler arasında bir bağlantı olduğunu ileri sürerek paylaşılan duygusal tepkilerin ortak sinirsel ve biyolojik fizyolojimize dayandığı iddiasını pekiştirmektedir.

İnsan tecrübesindeki ortak duygu tecellileri, kültür farklılıklarına rağmen, insanın fitrî ve biyolojik birliğini akla getirebilir, ancak burada duygusal tepkilerin yalnızca eserlerin öz niteliklerine değil, aynı

zamanda okuyucuların yorumuna ve öznel tecrübelerine de bağlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Duygular evrensel olsa da edebiyatta ifade ve idrak edilmeleri belirli kültürel normlar, bakış açıları ve inançlar tarafından şekillendirilir (Zunshine, 2022, s. 60–62). Dahası, 1.5.2’den hatırlayacağımız üzere, nasıl ki var olmuş her insanın kendisine ait bir idiyolekti varsa yine her insanın özgün bir edebiyat algısı vardır. Her bir okuyucunun kültür altyapısı ve şahsî hayat tecrübeleri, edebî eserleri yorumlama tarzında ve vereceği duygusal tepkilerde belirleyici olacaktır.

Bununla birlikte, duyguların kültürler arasında farklı şekillerde ifade edilip alımlanabileceği unutulmamalıdır. Mesela, Gılgamış Destanı veya İlyada gibi kadim metinler, kendi dönemlerinin insanlarına kıyasla çağdaş okuyucularda belki daha zayıf veya daha güçlü ama mutlaka daha değişik duygusal tepkiler uyandırmaktadır. Biraz açmak gerekirse, o çağlarda nam ve şan gibi Eski Yunan’ın gözde değerlerine atfedilen kesif kıymet, kahramanlık anlatılarının okurlarda yarattığı duygusal tepkileri belirliyor olmalıdır. Aynı değerler bugün de var olmasına rağmen algılanma biçimleri o dönemden farklı olacağından okurların duygu tepkilerinin de farklı olması beklenir. Yine mesela Klasik Türk Edebiyatı’nın emsalsiz tasavvufî şiirleri insanın yüksek hissiyatını ve varoluş maksadını aktarmakla her ne kadar evrensel sayılabilirse de okuyucularında bırakacağı duygusal tesir muhatabının İslam medeniyetine mensup olup olmamasına göre değişecektir. Zira İslam medeniyetinin tevekkül benzeri özgün kurucu kavramlarını içselleştirmiş olmak tasavvufî metinlerin okurlarında doğuracağı duygusal tepkileri etkileyecektir (Manguel, 2013, s. 232–235; Rustom, 2017).

Sonuç olarak, insan tecrübesindeki duygu tecellileri, insan doğasının ortak yönlerini yansıtan Dünya Edebiyatı’ndaki evrensellikler varsayımını desteklemektedir denebilir. Kültürel bağlam ve dilsel ifadedeki farklılıklara rağmen edebiyatın evrensel duygusal tepkileri ortaya çıkarma yeteneği, dili ve edebiyatı yöneten birtakım temel ilke ve yapıları işaret eder. Duygusal sinirbilim bulguları, paylaşılan duygusal tepkilerin ortak sinirsel ve biyolojik fizyolojimize dayandığı fikrini takviye etmektedir. Bununla birlikte, edebî eserlerden neşet eden duygusal tepkilerin teşekkülünde kültür, tarih ve dil etmenlerinin önemini de hatırlamamız icap eder. Merihli gözlemci, bu hususta hem insan doğasının evrensel yönlerini hem de kültür, tarih ve dil bağamlarının hayatiliğini tasdik ederek, edebiyatın görkemli zenginliğini, harikulade karmaşıklığını ve birbirlerine hiç benzemeyen kültürlerde dahi müşahade edilen ortak duygusal tepkilerin tezahüründeki eşsiz payını daha hakkaniyetli teslim edebilir, insan tecrübesindeki duygu tecellilerine ilişkin bu çok boyutlu bakış açısı ile Dünya Edebiyatı fikrinin gönülden bir takdîrî olabilir.

4.4. Merihli Gözlemcinin Dil ve Edebiyat için Çıkarımları

Chomsky’nin Evrensel Dilbilgisi ile Goethe’nin Dünya Edebiyatı’nın insan ifade yetisinin altında yatan temel ilkeleri ve yapıları ortaya çıkarmaya çalışırken, ulus dil ve edebî geleneklerinin hususî özelliklerini ve kısıtlamalarını ele alma konusunda kısmen farklı yollar izlediklerinden bahsetmiştik. Merihli gözlemci, ulus dil ve edebiyatlarını inceledikten sonra, yerli edebî gelenekleri tavsif eden zengin çeşitlilik ile evrensel unsurlar arasındaki karmaşık etkileşimi çözümlemeye başlayacaktır.

Merihli gözlemcinin, 4.3’te açtığımız, edebî eserlerin sindirilmesinde verilen ortak duygusal tepkilere ilişkin gözlemleri, Evrensel Dilbilgisi ile uyumlu olarak, birtakım temel ilke ve yapıların dilin yanında edebiyatı da yönetiyor olabileceğine bir işaret olarak okunabilir. Bununla birlikte, kültür, dil ve tarihe dair birtakım ek unsurlar, duygu yorumlamalarına tesir etmek suretiyle Evrensel Dilbilgisi’nden uyarlanacak bir bakış açısının edebiyatın özünü tek başına tasrih edebileceği iddiasını tartışmaya açmaktadır.

Tekrar hatırlamamız gerekirse, Merihli gözlemcinin arketipsel unsurların ve edebî izlekler ile motifler arasındaki benzerliklerin yaygınlığı hususundaki muhtemel gözlemleri Goethe’nin evrensellik fikri ile uyum içerisindedir. Öte yandan kendisinin yine de, güç odakları ile sosyopolitik etmenlerin dile ve edebiyata şeklini vermekteki yerinin ve kültürel bağlamın küçümsenemez öneminin hakkını teslim

ederek insan ifadesinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasında evrensellikler kadar yerel özgüllüklerin de dikkate alınması gerektirdiğinin ayırında olacağını söylemek isabetsiz bir kurgulama olmayacaktır.

Merihli gözlemci, dil ve edebiyatta evrensellik arayışının çok boyutluluğuna hâkim oldukça, insanın doğuştan gelen yaratıcılık ve ifade kapasitesinin, diller ve edebî gelenekler üzerinde ağırlığı olan türlü sosyopolitik güçler tarafından binlerce yıldır yoğurulageldikleri gerçeğiyle yüzleşecektir. Çok açıktır ki evrensel ile tikel arasındaki gerilim hatlarını tanımak ve tanımlayabilmek, insanın yaratıcılık ve ifade yetisini hassas bir şekilde dökümleyebilmek için elzemdir.

Merihli gözlemcinin varacağı sonuçların dil ve edebiyat çalışmaları için muhtelif çıkarımları olabilir. Birincisi, bu sonuçlar araştırmacıların daha bütüncül ve disiplinlerarası bir yaklaşım benimsemesine rehberlik ederek evrensellikler ve tikelliklerin aynı düzlemde değerlendirileceği güçlü bir dil ve edebiyat algısının teşekkülüne yardımcı olabilir.

İkincisi, dil ve edebiyat çalışmalarında bağlam üzerinde daha çok yoğunlaşılmasını teşvik edebilir. Edebî eserlerin belirli kültür, dil ve tarih çerçevelerine çakılı olduğu önkabulünden yola çıkan araştırmacılar, farklı edebî geleneklerin eşi benzeri olmayan özgün yönlerine matuf mukayeseli tahliller sunabilirler. Mesela, eski dünyanın iki ucundaki iki adadan iki asır arayla yazılmış iki eseri ele alalım: Motokiyo'nun Noh oyunu "Atsumori" ile Shakespeare'in tiyatro oyunu "Hamlet" Dünya Edebiyatı'nın evrensel intikam izleğinde buluşan fakat tamamen farklı bağlamlar doğrultusunda bambaşka ayrıntılarla tezahür eden iki ölümsüz eser olarak bizlere evrensel-tikel ilişkisi ve bağlamın önemi hakkında yetkin bir bakış açısı kazandırabilir. Bu tür örneklerin Merihli gözlemciden mülhem yeni tahlilleri, evrensel izlek ve yapıların farklı kültür ve altyapılardan edebiyatçılar tarafından nasıl uygulandıklarına, uyarlandıklarına ve yeniden yorumlandıklarına ışık tutacaktır.

Üçüncüsü, Merihli gözlemcinin sonuçları, araştırmacıları dil ve edebiyatın gelişimini şekillendirmede güç odaklarını ve sosyopolitik etmenleri yeni bir bakışla değerlendirmeye sevk edebilir. Dilin ve edebiyatın doğuştan ve evrensel menşesine rağmen dile de edebiyata da dışarıdan müdahale edilebileceğini ve binlerce yıldır zaten edilegeldiğini göz önünde bulunduracak çok yönlü çalışmalar,¹¹ güç, iktidar ve direniş odaklarının dilsel ve edebî norm ve uygulamaların tarih içindeki seyrini ve bunların Evrensel Dilbilgisi ile Dünya Edebiyatı kavramları meyanında nasıl konumlandırılabilceğini izaha teşebbüs edebilir.

Son kertede, Merihli gözlemcinin insan edebiyatı tahlili, birbiriyle bağlantılı izlekler, karakterler, yapılar, türler, üsluplar ve dilbilimsel geleneklerden oluşan devasa bir dokuyu ortaya çıkaracak ve araştırması boyunca tespit ettiği evrensellikler ile ulusal dil ve edebî geleneklerin özgünlükleri arasındaki köklü ve karmaşık etkileşimi ortaya koyacaktır. Bu etkileşimin imlediklerini gözetmek, araştırmacıların insan iletişim ve ifade anlayışlarında derinleşmelerini ve daha geniş bir bakış açısı edinmelerini sağlayacaktır.

Sonuç

Sonuç olarak, bu yazıda dilleri tek bir İnsan Dili'nin şiveleri, ulus edebiyatlarını da tek bir Dünya Edebiyatı'nın farklı zaman ve mekânlardaki tezahürleri olarak gördüğümüz Chomsky'nin Merihli gözlemci mecazıyla, bir taraftan evrenselliklerin dil ve edebiyat üzerinden var oluşumuzdaki baskınlığını nazara verirken diğer taraftan dil ve edebiyat çalışmalarında kapsayıcı ve kültürel açıdan hassas bir yaklaşım benimsemenin önemini vurgulamaya çalıştık.

Merihli gözlemcinin İnsan Dili'ne ve Edebiyatı'na yaptığı gezegenler arası seyahat kurgumuz, evrenselliklerle tek tek dillerin ve edebî geleneklerin çeşitli özellikleri arasındaki karmaşık etkileşimi ortaya koyma gayesini gütmekteydi. Bu hayalî gözlemci, İnsan Dili'ni ve Edebiyatı'nı değerlendirmede dışarıdan bir bakış inşa edebilmemize fırsat tanıdı. Dahası, doğduğumuz andan itibaren bizi esir alan

¹¹ Türkçe özelinde dil planlaması bağlamında etimolojik tahrif temelli bir müdahaleye dair ilginç bir tartışma için bkz. İskender (2023b).

önyargılarımızdan uzaklaştırarak bizlere ortak dil ve edebiyat mirasımızın daha hak gözetir ve nesnel bir taksim ve tahkikini telkin etti.

Merihli gözlemcinin gözlemleri, araştırmacıları daha bütünlüklü, tamamlayıcı ve disiplinlerarası bir yaklaşım benimsemeye davet ederken dil ve edebiyat çalışmalarında kültürel bağlamın, güç odaklarının ve sosyopolitik etmenlerin ihmal edilmesini de önlemektedir. İnsan dilinin ve edebiyatının gizemini keşfetmeye devam ederken, bizi birleştiren ortak yapıları ve bizi diğer canlılardan bir tür olarak ayıran benzersiz ifade yetimizi daha fazla takdir etmeye çalışabiliriz. Gelecekte araştırmalar, belki de dil ve edebiyat tecrübelerini şekillendirmede bellek ve algı gibi bilişsel süreçlerin yerini irdelemeyi de içerecektir. Dilbilim, edebiyat araştırmaları, psikoloji, antropoloji ve sinirbilim gibi alanlardan gelecek yeni bilgi, yorum ve içgörülerin terkihiyle oluşacak disiplinlerarası bir feraset; kültür, bilişim ve sanat arasındaki etkileşimlere dair bizlere daha evvel hiç bilmediklerimizi bildirebilir.

Yapay zekâ ve bilgisayar dilbilimi gibi yeni alanlardaki müstakbel icatlar da dil ve edebiyat anlayışımızı daha derinleştirecek ve değiştirecektir. Yeni araçların gücünden yararlanılarak daha önceleri hayal bile edilemeyecek muazzam büyüklüklerdeki dil verileri tasnif ve tahlil edilebilecek, böylelikle daha önce gözden kaçan örüntü ve eğilimler ortaya çıkarılabilecektir. Ayrıca, yaşadığımız küreselleşme çağında kültürlerarası bağlantıların artışı, insan tecrübesine dair anlayışımızı zenginleştirecek farklı seslerin edebiyat çalışmaları vasıtası ile duyulmasına daha fazla imkân tanımaktadır. Bu da edebiyatta kanon dışı kalan, gelenekselleşemeyen ve marjinalleşip unutulmaya yüz tutan eserlerin bir basübadelmeyle aramıza tekrar katılabileceği ümidini yeşertmektedir. Edebiyatta temsil edilemeyenlerin temsil edilir olması birikimimize cazibe ve feyiz getireceği gibi ortak edebî mirasımızın kapsayıcılığını da artıracaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Tüm yazarlar makaleye eşit katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abrams, Meyer Howard. (1999). *A glossary of literary terms*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Abrams, Meyer Howard. (1971). *Natural supernaturalism: Tradition and revolution in romantic literature*. New York: W. W. Norton.
- Akın, Lemi. (2015). Konuşma dili grameri ve sözlü derlemlerden yararlanarak konuşma dili özelliklerinin tespiti. *Türkiyat Mecmuası*, 25(1), 1–28. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuturkiyat/article/195461>
- Apter, Emily. (2013). *Against world literature: On the politics of untranslatability*. Londra: Verso.
- Arpacı, Mehmet. (2024). Kırım Hanlığı'nda diplomatika geleneği ve gelişimi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 64(3), 587–610. <https://doi.org/10.26650/TUDED2024-1480550>
- Arpacı, Mehmet ve İskender, Halil. (2025). The evolution of land system terminology in the Crimean Khanate: From Chinggisian roots to Ottoman influences. *Bilig*, 115, 85–109.
- Baker, Mark C. (2001). *The atoms of language: The mind's hidden rules of grammar*. New York: Basic Books.
- Barthes, Roland. (1989). *Yazının sıfır derecesi* (Tahsin Yücel, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bate, Jonathan. (2019). *How the classics made Shakespeare*. Princeton: Princeton University Press.
- Bloomfield, Leonard. (1933). *Language*. New York: Henry Holt and Company.
- Brown, Roger. (1973). *A first language: The early stages*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Buckner, Randy L., Andrews-Hanna, Jessica R. ve Schacter, Daniel L. (2008). The brain's default network: Anatomy, function, and relevance to disease. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1124(1), 1–38. <https://doi.org/10.1196/annals.1440.011>
- Bybee, Joan. (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, Joseph. (1949). *The hero with a thousand faces*. New York: Pantheon Books.
- Carnie, Andrew. (2006). *Syntax: A generative introduction*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Casanova, Pascale. (2010). *Dünya edebiyat cumhuriyeti* (Saadet Özen ve Filiz Deniztekin, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Catani, Marco ve Mesulam, Marsel. (2008). The arcuate fasciculus and the disconnection theme in language and aphasia: History and current state. *Cortex*, 44(8), 953–961. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2008.04.002>
- Chomsky, Noam. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam. (2009). *Bilgi sorunları ve dil: Managua dersleri* (Veysel Kılıç, Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.
- Chomsky, Noam. (2002). *Dil ve sorumluluk: Mitsou Ronat'la konuşmalar* (Hüsnü Özasya, Çev.). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Chomsky, Noam. (2001). *Dil ve zihin* (Ahmet Kocaman, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Chomsky, Noam. (2024). *Kartezyen dilbilim: Akılcı düşüncenin tarihinde bir sayfa* (Sırma Yalçındağ, Çev.). İstanbul: FOL Kitap.
- Chomsky, Noam. (1957). *Syntactic structures*. Lahey & Paris: Mouton.
- Cosgrove, Simon. (2004). *Russian nationalism and the politics of Soviet literature: The case of Nash Sovremennik, 1981–91*. New York: Palgrave Macmillan.
- Culler, Jonathan. (1975). *Structuralist poetics*. Chicago: University of Chicago Press.

- Curtiss, Susan. (1977). *Genie: A psycholinguistic study of a modern-day "wild child"*. New York: Academic Press.
- Damasio, Antonio R. (1999). *Descartes'ın yanılması: Duygu, akıl ve insan beyni* (Bahar Atlamaz, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Damrosch, David. (2003). *What is world literature?* Princeton: Princeton University Press.
- D'haen, Theo. (2011). *The Routledge concise history of world literature*. Londra & New York: Routledge.
- Eckermann, Johann Peter. (1836). *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens, 1823–1832* (2 cilt). Leipzig: Brockhaus.
- Eckermann, Johann Peter. (2007). *Yaşamının son yıllarında Goethe ile konuşmalar* (Mahmure Kahraman, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Elias, Norbert. (1991). *The society of individuals*. New York: Continuum.
- Enns, Carolyn Zerbe. (1994). Archetypes and gender: Goddesses, warriors, and psychological health. *Journal of Counseling & Development*, 73(2), 127–133. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1994.tb01724.x>
- Friederici, Angela D. (2011). The brain basis of language processing: From structure to function. *Physiological Reviews*, 91(4), 1357–1392. <https://doi.org/10.1152/physrev.00006.2011>
- Frye, Northrop. (1957). *Anatomy of criticism: Four essays*. Princeton: Princeton University Press.
- Greenberg, Joseph H. (1963). Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. İçinde Joseph H. Greenberg (Haz.), *Universals of language* (s. 73–113). Cambridge, MA: MIT Press.
- Grodzinsky, Yosef ve Santi, Andrea. (2008). The battle for Broca's region. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(12), 474–480. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2008.09.001>
- Hauser, Marc D., Chomsky, Noam ve Fitch, W. Tecumseh. (2002). The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve? *Science*, 298(5598), 1569–1579. <https://doi.org/10.1126/science.298.5598.1569>
- Huber, Valeska ve Jansen, Jan C. (2021). Dealing with difference: Cosmopolitanism in the nineteenth-century world of empires. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, 12(1), 39–46. <https://doi.org/10.1353/hum.2021.0002>
- Hynes, William J. ve Doty, William G. (1993). *Mythical trickster figures: Contours, contexts, and criticisms*. Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.
- Isac, Daniela ve Reiss, Charles. (2008). *I-language: An introduction to linguistics as cognitive science*. Oxford: Oxford University Press.
- İskender, Halil İbrahim. (2008). *Vowel-zero alternation in Turkish* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- İskender, Halil İbrahim. (2015). *The phonology of Arabic loanwords in Turkish: The case of t-palatalisation* [Yayımlanmamış doktora tezi]. SOAS, Londra Üniversitesi.
- İskender, Halil. (2021). A case of absolute neutralization in Turkish: T-palatalization and its predictability. *Zemin*, (2), 78–111. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8017307>
- İskender, Halil. (2023a). Beyond binary: Rethinking orthographic depth through the lens of Turkish orthography. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 28, 381–391. <https://dergipark.org.tr/en/pub/diledeara/article/1380070>

- İskender, Halil. (2023b). A case of unique lexical engineering: Deliberate etymological misrepresentation in Turkish language reform. *Külliyeye*, 4(2), 331–349. <https://doi.org/10.48139/aybukulliyeye.1342569>
- İskender, Halil. (2023c). Syncope through gemination in Turkish: Exploring the role of sufficiently identical flanking consonants. *WOLLT*, 4(1), 89–105. <https://doi.org/10.58306/wollt.1289904>
- Jackendoff, Ray. (2002). *Foundations of language: Brain, meaning, grammar, evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Jakobson, Roman. (1959). On linguistic aspects of translation. İçinde Reuben A. Brower (Haz.), *On translation* (s. 232–239). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Johnson, Jacqueline S. ve Newport, Elissa L. (1989). Critical period effects in second language learning: The influence of maturational state on the acquisition of English as a second language. *Cognitive Psychology*, 21(1), 60–99. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(89\)90003-0](https://doi.org/10.1016/0010-0285(89)90003-0)
- Jung, Carl Gustav. (1959). *The archetypes and the collective unconscious*. Princeton: Princeton University Press.
- Jung, Carl Gustav. (1964). *Man and his symbols*. Garden City, NY: Doubleday & Company.
- Kabaklı, Ahmet. (1989). *Temellerin duruşması*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kocabaş, Şakir. (1984). *İfadelerin gramatik ayırımı*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Labov, William. (1972). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lai, Cecilia S. L., Fisher, Simon E., Hurst, Jane A., Vargha-Khadem, Faraneh ve Monaco, Anthony P. (2001). A forkhead-domain gene is mutated in a severe speech and language disorder. *Nature*, 413(6855), 519–523. <https://doi.org/10.1038/35097076>
- Lakoff, George ve Johnson, Mark. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Leeming, David Adams. (1990). *The world of myth: An anthology*. New York: Oxford University Press.
- Lenneberg, Eric H. (1967). *Biological foundations of language*. New York: Wiley.
- Manguel, Alberto. (2013). *Okumalar okuması* (Sevin Okyay, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich. (1936). *Manifest* (Kerim Sadi, Çev.). İstanbul: İnsaniyet Kütüphanesi.
- Meriç, Cemil. (1980). *Kırk ambar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Moretti, Franco. (2000). Conjectures on world literature. *New Left Review*, 1, 54–68. <https://doi.org/10.64590/hxi>
- Moretti, Franco. (2013). *Distant reading*. Londra: Verso Books.
- Mukherjee, Meenakshi. (1985). *Realism and reality: The novel and society in India*. New Delhi: Oxford University Press.
- Newport, Elissa L. (1990). Maturational constraints on language learning. *Cognitive Science*, 14(1), 11–28. [https://doi.org/10.1016/0364-0213\(90\)90024-Q](https://doi.org/10.1016/0364-0213(90)90024-Q)
- Parla, Jale. (2002). *Efendilik, şarkiyatçılık, kölelik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pinker, Steven. (2018). *Dil içgüdüsü: Zihin dili nasıl meydana getirir?* (Feray İlgün, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Poeppel, David ve Embick, David. (2005). Defining the relation between linguistics and neuroscience. İçinde Anne Cutler (Haz.), *Twenty-first century psycholinguistics: Four cornerstones* (s. 103–118). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Puchner, Martin. (2017). *The written world: The power of stories to shape people, history, civilization*. New York: Random House.
- Pym, Anthony. (2010). *Exploring translation theories*. Londra & New York: Routledge.

- Raglan, FitzRoy Richard Somerset. (1936). *The hero: A study in tradition, myth, and drama*. Londra: Methuen and Co. Ltd.
- Rizzolatti, Giacomo, Fadiga, Luciano, Gallese, Vittorio ve Fogassi, Leonardo. (1996). Premotor cortex and the recognition of motor actions. *Cognitive Brain Research*, 3(2), 131–141. [https://doi.org/10.1016/0926-6410\(95\)00038-0](https://doi.org/10.1016/0926-6410(95)00038-0)
- Rustom, Mohammed. (2017). *Merhametin zaferi: Molla Sadra'da felsefe ve kutsal kitap* (Zeyneb H. O. Aström, Çev.). İstanbul: Nefes Yayınları.
- Said, Edward W. (1999). *Şarkiyatçılık: Batı'nın şark anlayışları* (Berna Ülner, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sanders, Julie. (2006). *Adaptation and appropriation*. Londra & New York: Routledge.
- Skinner, Burrhus F. (1957). *Verbal behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Spencer, Herbert. (1876). *The principles of sociology* (Cilt 1). Londra: Williams and Norgate.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. (1988). Can the subaltern speak? İçinde Cary Nelson ve Lawrence Grossberg (Haz.), *Marxism and the interpretation of culture* (s. 271–313). Urbana: University of Illinois Press.
- Stich, Stephen. (2011). *Collected papers* (Vol. 1): *Mind and language, 1972–2010*. New York: Oxford University Press.
- Toktar, Soner. (2025). *Türkçe bildirme kipi: Genel zaman ulamı*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Tomasello, Michael. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Turgay, Tacettin. (2020). *Classifier constructions of Turkish* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Turgay, Tacettin. (2021). Against the Mood Account of Turkish Nominalizers. *Zemin*, (2), 162–182. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8017414>
- Turgay, Tacettin. (2022). Lexicalism at interfaces. *Zemin*, (4), 182–215.
- Turgay, Tacettin ve İskender, Halil. (2020). [Gibi + subjectless predicate] Constructions of Turkish. İçinde Osman Ünlü ve Ali Fuat Altuntaş (Haz.), *Türk dili ve edebiyatı araştırmaları: Kültürel okumalar* (s. 139–158). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Turgay, Tacettin ve İskender, Halil. (2021). A semantic account of partial reduplication in Turkish. *Turkic Languages*, 25(1), 107–129. <https://doi.org/10.13173/TL.25.1.107>
- Uyanık, Bilal. (2020). *Bilge Karasu'nun "Gece" adlı romanının göstergebilimsel çözümlemesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırklareli Üniversitesi.
- Venuti, Lawrence. (1995). *The translator's invisibility: A history of translation*. Londra & New York: Routledge.
- Zipes, Jack. (2002). *Breaking the magic spell: Radical theories of folk and fairy tales*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Zunshine, Lisa. (2022). *The secret life of literature*. Cambridge, MA: MIT Press.

Extended Summary

This article brings two ambitious projects into the same frame: Noam Chomsky's Universal Grammar (UG) and Johann Wolfgang von Goethe's idea of World Literature (Weltliteratur). The point is not to blend linguistics into literary studies. A grammar is not a canon, and a syntactic constraint is not a rule

of taste. The point is narrower. Both projects confront the same basic puzzle. Human expression is extremely diverse, yet it is not chaotic. Languages differ, and literatures differ, but patterns recur. The article uses a controlled comparison to ask what kinds of “universals” we are justified in positing, and what kinds of universals we should resist.

The comparison is staged through a thought experiment associated with Chomsky. Imagine a Martian scientist visiting Earth. The visitor hears thousands of “languages,” many of them mutually unintelligible. Even so, the Martian might report that humans speak one language, because the underlying design looks shared and the differences look like constrained variation. The article extends this premise. The Martian returns, now to map stories, poems, and novels rather than phonemes and clauses. Suppose the observer can detect recurrent plot shapes, familiar character roles, and persistent themes across centuries. From such a vantage point, would national literatures appear as separate worlds, or as local realizations of a broader human repertoire? The Martian is not offered as a claim to neutrality. It is a heuristic device meant to loosen the grip of inherited canons and force clearer talk about what we mean by “universal.”

The first part of the article reconstructs what UG aims to explain in the generative tradition. UG is not a checklist of features shared by English and Turkish. It is a hypothesis about the human language faculty: the species-typical capacity that makes rapid acquisition of a natural language possible. A central target is linguistic competence, understood as the internal system that lets speakers generate and interpret sentences, including sentences they have never heard. In this view, children do not merely imitate strings. They converge on abstract rules and constraints with speed and with striking uniformity.

The article revisits familiar motivations for this style of explanation. Human syntax is hierarchical: it builds phrases inside phrases and tracks relations that cannot be reduced to linear word order. Many proposed rules are structure-dependent: they refer to constituents rather than to the first or third word in a string. Language is productive in a precise sense: finite resources support open-ended expression. Cross-linguistic regularities, on this account, look constrained rather than accidental. The article also surveys biological and cognitive themes that often accompany UG, including hypotheses about a language acquisition device, sensitive periods for learning, neural systems implicated in language processing, and candidate genetic factors that have been discussed in the literature. These elements are treated as part of a broad explanatory posture: language is approached as a natural object whose range of possible forms is limited by human cognitive architecture.

UG is not treated as settled doctrine. The article summarizes major alternatives, especially usage-based and interactional approaches that place more explanatory weight on domain-general learning, statistical sensitivity to input, and social scaffolding. Rather than trying to resolve the debate, the article uses it to sharpen a key point: in the UG program, a “universal” is typically a constraint, not merely a frequent trait. Universality here is meant to restrict what human grammars can be like and what acquisition pathways are available. It is a claim about limits, not a celebration of similarity for its own sake.

The second part turns to Goethe’s World Literature. Weltliteratur is reconstructed as a program of reading, exchange, and mutual visibility among literatures. It becomes plausible in a historical setting of expanding print culture, lower costs of distribution, and increasing translation. In such a setting, “national literature” can start to look like an artificial fence. World Literature, on this account, is not simply a ranked list of masterpieces. It is a horizon in which works move beyond their home language

and enter wider relations of reception, imitation, dispute, and influence. Translation is constitutive: without translation, World Literature collapses into a narrow club of mutually intelligible languages.

At the same time, the article insists that World Literature is not an innocent cosmopolitan dream. Texts do not circulate on equal roads. Publishers, universities, prizes, curricula, and markets shape what becomes visible, what gains prestige, and what is translated at all. The historical entanglement of global circulation with colonial modernity means that “world” can easily become a synonym for “center”. If universality is defined by the standards of dominant institutions, then “universal” can become a polite mask for power.

With both frameworks in view, the article advances its central claim. Universal Grammar and World Literature are parallel in a specific and limited sense. Both offer a way to redescribe surface multiplicity as structured variation within a wider space of shared conditions. UG treats variation among languages as variation inside a constrained design space, grounded in a shared human capacity. World Literature treats variation among literatures as variation inside a shared field of circulation, grounded in translation and transnational contact. The parallel lies less in content than in intellectual posture: both resist a purely atomistic view in which each language or each literature is an isolated object that cannot be compared without distortion.

A key analytic move is to separate two senses of universality that are often conflated. The first is cognitive universality: constraints tied to species-typical architecture, such as processing limits, developmental timing, and structural dependencies that any human grammar must respect. If such constraints exist, they exert necessity-like pressure. They help determine what is possible and what is learnable. The second is cultural universality: recurring motifs, plot templates, archetypal roles, and affective repertoires that appear widely across traditions but remain historically mediated and open to transformation. Cultural recurrence does not imply necessity. It can arise from shared problems of human life, convergent symbolic solutions, contact and diffusion, or the selective visibility produced by institutions.

The Martian thought experiment makes this distinction concrete. A Martian can look at languages and say: many vocabularies and many morphosyntactic systems, yet one underlying capacity and a constrained range of designs. The article asks whether something analogous can be said of literature if we keep the levels distinct. It proposes three working clusters of literary recurrence. First are themes and motifs such as journeys, tests, forbidden knowledge, falls and restorations, encounters with alterity, and quests for identity. Second are character roles that repeat across traditions, such as the hero, the trickster, the guide, the rival, and the scapegoat. Third are patterns of affect: stories and poems can trigger recognizable emotional responses across audiences, even when interpretive frames differ.

At each step, the article insists that universality is visible only in tension with specificity. A “hero” is not the same figure everywhere, because what counts as courage, honor, or wisdom depends on social organization and historical memory. Grief may be widely intelligible, but cultures shape how grief is narrated, displayed, and ritualized. Universality should therefore function as an explanatory prompt, not as a flattening verdict. The right question is not “Are these works identical?” but “What conditions make certain patterns recur, and what local pressures reshape them?”

The article also engages major objections to universalist talk in literary studies. Methodologically, universals are easy to assert through selective examples and hard to test against counter-cases.

Politically, universalism can reproduce Eurocentrism by granting global significance only to patterns already recognized by Western critical vocabularies. The article treats these objections as constraints on its own claims. Any defensible account of literary recurrence must include power in the explanatory field: translation availability, publishing infrastructure, curricular selection, and critical prestige.

Finally, the article argues for an integrated stance in practice. Linguistics reminds literary study that “universal” can mean constraint and that comparison needs a clear level of analysis. Literary study reminds linguistics that patterns become visible through genres, institutions, and histories of circulation. For both fields, the safest procedure is double description: state a proposed universal in simple terms, specify its level, and then look for counter-examples and alternative explanations. The Martian lens is therefore a discipline, not a verdict.

The conclusion returns to the guiding question: would a Martian say that humans produce one literature? The answer is qualified. If “one literature” means one canon and one hierarchy of value, the answer is no, and the attempt would be both false and ethically suspect. If “one literature” means that human literary production repeatedly draws on shared resources of narrative organization, symbolic conflict, and affective intelligibility, then the claim is plausible as a hypothesis about patterned recurrence. The article’s contribution is a conceptual map that keeps cognitive constraints and cultural recurrences distinct, shows why the Martian lens is useful but dangerous, and suggests how reading Chomsky alongside Goethe can clarify debates about universals, comparison, and the ethics of global description in studies of language and literature.